

Succes- en faalfactoren Agrarisch Waterbeheer

Bas Breman, Vincent Linderhof en Gert-Jan Noij

Succes- en faalfactoren Agrarisch Waterbeheer

Bas Breman¹, Vincent Linderhof² en Gert-Jan Noij¹

1 Alterra Wageningen UR

2 LEI Wageningen UR

m.m.v.

Inge Vleemigh – Alterra Wageningen UR

Gerald Jan Ellen – Deltares

Dit onderzoek is uitgevoerd door Alterra Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het ministerie van Economische Zaken, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoeksthema 'Natuur in handen van Mensen' (projectnummer BO-11.-013-034).

Alterra Wageningen UR

Wageningen, maart 2016

Alterra-rapport 2718

ISSN 1566-7197

Breman, B.C., V. Linderhof en G.J. Noij, 2016. *Succes- en faalfactoren Agrarisch Waterbeheer*. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2718. 38 blz.; 1 fig.; 6 tab.; 26 ref.

Dit rapport is het resultaat van een verkenning naar succes- en faalfactoren van agrarisch waterbeheer. Bij agrarisch waterbeheer nemen agrarisch ondernemers zelfstandig, of in samenwerking met anderen, bovenwettelijke maatregelen op het eigen bedrijf, gericht op de opgaven ten aanzien van waterkwaliteit, waterkwantiteit en/of biodiversiteit. Gezien de aard van de wateropgaven in Nederland is het belangrijk dat dit agrarisch waterbeheer goed van de grond komt. Belangrijke succesfactoren daarbij zijn onder andere dat: (1) agrarisch waterbeheer breed wordt benaderd en dat er ook voldoende aandacht is voor waterkwantiteit en de relatie met het bedrijfssysteem; (2) dat agrarisch waterbeheer wordt benaderd als een gezamenlijke opgave waarin uiteenlopende partijen samen werken en verantwoordelijkheid delen; (3) er gekozen wordt voor een meersporenbenadering met onderscheid tussen een gebiedsgerichte-, collectieve-, thematische- en sectorale benadering en (4) dat het financieel en juridisch instrumentarium (o.a. POP3) beter wordt afgestemd op de praktijk van agrarisch waterbeheer.

Trefwoorden: Water, Waterschappen, Landbouw, Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (DAW), Waterbewust Boeren, Kaderrichtlijn Water (KRW), Klimaatadaptatie, POP3, GLB

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten' in de grijze balk onderaan). Alterra Wageningen UR verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

 2016 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, E info.alterra@wur.nl, www.wageningenUR.nl/alterra. Alterra is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alterra-rapport 2718 | ISSN 1566-7197

Foto omslag: Agrarisch Waterbeheer in het Groene Hart (foto Bas Breman)

Inhoud

	Samenvatting	5
1	Inleiding	7
	1.1 Achtergrond project	7
	1.2 Vraagstelling	8
	1.3 Aanpak van het onderzoek	8
	1.4 Leeswijzer	9
2	Resultaten	10
	2.1 Quickscan	10
	2.1.1 Belangrijkste bevindingen	10
	2.2 Interviews	14
	2.2.1 Aanpak	14
	2.2.2 Belangrijkste factoren voor implementatie agrarisch waterbeheer	14
	2.3 Analyse POP3/GLB	20
	2.3.1 Aanpak	20
	2.3.2 GLB	20
	2.3.3 POP3 - ANLB	21
	2.3.4 POP3 - Overig	24
3	Conclusies & Aanbevelingen	27
	3.1 Conclusies	27
	3.2 Aanbevelingen	30
	Literatuur	31
	Bijlage 1 Quickscan	33
	Bijlage 2 Gesprekspartners	34
	Bijlage 3 Interviewprotocol	35

Samenvatting

Er liggen in Nederland belangrijke en urgente opgaven ten aanzien van de waterkwaliteit en -kwantiteit. Als gebruiker van grote oppervlaktes grond én veel kleine watergangen, speelt de agrarische sector een sleutelrol bij het omgaan met deze wateropgaven. Het is van cruciaal belang dat boeren steeds meer 'waterbewust' gaan boeren. In de praktijk is dit 'waterbewuste boeren' of agrarisch waterbeheer echter nog lang geen vanzelfsprekendheid. Deze studie beantwoordt de vraag:

Welke kritische succes- en faalfactoren zijn er voor een grootschaligere en structurele implementatie van maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer?

Op basis van een quickscan van projectevaluaties, gesprekken met deskundigen van agrarisch waterbeheer uit het veld en een korte analyse van het POP3-GLB instrumentarium, hebben we geprobeerd deze vraag te beantwoorden. De belangrijkste conclusies daarbij zijn:

Agrarisch waterbeheer gaat over veel meer dan alleen watervraagstukken, en voor het succes van agrarisch waterbeheer is het van belang dat het ook wordt benaderd als een integrale opgave waarin uiteenlopende partijen en belangen met elkaar verbonden worden.

In de huidige situatie lijkt het accent soms nog (te) veel bij de water(kwaliteits)vraagstukken te liggen, waardoor de relatie met en de meerwaarde voor het agrarisch bedrijfssysteem nog wat onderbelicht blijft.

De integrale opgave maakt ook dat agrarisch waterbeheer alleen een succes kan worden wanneer partijen samenwerken en samen kennis en informatie delen en ontwikkelen. **Meer nog dan over specifieke maatregelen gaat het bij agrarisch waterbeheer in de eerste plaats om een proces van cocreatie waarin uiteenlopende partijen (mede)verantwoordelijkheid dragen en/of initiatief kunnen nemen.** Vertrouwen tussen partijen is een voorwaarde voor dit proces, maar kan ook een resultante zijn. Daarmee is het een van de belangrijkste succesfactoren voor agrarisch waterbeheer.

Agrarisch waterbeheer is in feite een verzamelnaam voor een breed palet aan projecten en maatregelen. De uitkomsten uit deze verkenning naar succes- en faalfactoren van agrarisch waterbeheer onderstrepen dat er **niet één recept is om van agrarisch waterbeheer een succes te maken, maar dat er verschillende parallelle benaderingen mogelijk (en nodig) zijn.**

- *Bij de gebiedsgerichte benadering* is de urgentie van de wateropgave in een bepaald gebied het vertrekpunt. Waar deze urgentie hoog is, is het wenselijk om daar op een samenhangende wijze en met een brede groep belanghebbenden in een gebied mee aan de slag te gaan. De waterbeheerder is aan zet om aan te geven waar die prioritaire gebieden en opgaven zich bevinden. Een dergelijke benadering vraagt om capabele coördinatoren die het vertrouwen hebben van de verschillende belanghebbenden, een bottom-upbenadering en vaak ook een lange adem waarbij het proces vooropstaat (boven een specifieke maatregel).
- *Bij de 'collectieve' benadering* is het vertrekpunt in de eerste plaats de motivatie/energie bij (een groep van) ondernemers. Dit kan bijvoorbeeld een agrarisch collectief zijn dat affiniteit heeft met blauwe diensten, maar ook een studieclub van akkerbouwers die aan de slag wil met het verbeteren van de bodemstructuur. Met een dergelijke benadering kan bijvoorbeeld goed worden ingespeeld op de maatregelen in de waterparagraaf van het ANLB.
- *Bij een thematische benadering* staan een of meerdere maatregelen rondom een specifiek thema centraal. Denk bijvoorbeeld aan het terugbrengen van erfafspoeling. Omdat het hierbij vaak gaat om concrete en/of innovatieve maatregelen die vooraf kunnen worden benoemd, lijkt deze benadering relatief goed aan te sluiten op het financieel instrumentarium van POP3.
- *Bij een sectorale benadering* staat een specifieke opgave in een bepaalde sector centraal. Denk bijvoorbeeld aan het terugdringen van het gebruik van bepaalde stoffen of technieken in de fruit- of bollenteelt. Waterbeheerders en sectorpartijen kunnen hier gezamenlijk inzetten op (technische)

innovaties, maar ook op (samenwerkings)overeenkomsten en beloning van goed gedrag. Het financieel instrumentarium van POP3 kan hiervoor worden aangesproken, maar goede voorlichting en sociale druk en controle spelen hierbij zeker zo'n belangrijke rol.

Het instrumentarium van POP3/GLB biedt kansen voor de financiering en daarmee de opschaling van het agrarisch waterbeheer in Nederland, maar is mogelijk niet die succesfactor waarvoor het door sommigen wordt aangezien. De daadwerkelijke meerwaarde van dit instrumentarium hangt voor een groot deel af van de provinciale uitwerkingen van de subsidieverordeningen en de provinciale natuurbeheerplannen. Hierover wordt in de loop van 2016 meer duidelijkheid verwacht. Wat wel al duidelijk is, is dat er per provincie vaak gekozen wordt voor een andere uitwerking van het POP3 op basis van verschillende maatregelen en selectiecriteria. Dit vergroot de complexiteit van de regeling en verkleint de kansen voor provincie-overstijgende initiatieven.

Een andere kanttekening is dat het POP3-instrumentarium door veel respondenten als weinig uitnodigend wordt ervaren. Een veelgehoord commentaar is dat het POP3-instrumentarium slecht aansluit op de belevingswereld en de (ondernemende) aard van agrarisch ondernemers. Bovendien is de POP3-financiering waarschijnlijk vooral inzetbaar voor specifieke, technische maatregelen, hoofdzakelijk gericht op het verbeteren van de waterkwáliteit. Daarbij lijkt het vooralsnog minder geschikt voor de ondersteuning van meer integrale (gebieds)processen van cocreatie waarbij uiteenlopende partijen gezamenlijk leren, experimenteren en kennis delen en ontwikkelen ten aanzien van (agrarisch) waterbeheer in brede zin.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond project

Nederland kent belangrijke en urgente opgaven ten aanzien van de waterkwaliteit en -kwantiteit. Deze opgaven hangen onder andere samen met (inter)nationale richtlijnen op het gebied van water (WB21/KRW/Nitraatrichtlijn), het vraagstuk van klimaatverandering en opgaven op het gebied van natuur (verdroging, nutriëntenbelasting, het nieuwe stelsel agrarisch natuurbeheer).

Als gebruiker van grote oppervlaktes grond én veel watergangen, speelt de agrarische sector een sleutelrol bij het omgaan met deze wateropgaven. Zonder een actieve en grootschalige betrokkenheid van de agrarische sector bij het waterbeheer zal het moeilijk zijn de uiteenlopende opgaven op het gebied van waterkwaliteit, waterkwantiteit en biodiversiteit het hoofd te bieden.

Met generiek beleid (mest, gewasbeschermingsmiddelen) zijn de landbouwemissies van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen naar het water teruggedrongen. De grenzen van dat beleid zijn echter in zicht en er is meer nodig om de resterende knelpunten op te lossen. Het is van cruciaal belang dat boeren, boven op de wettelijke verplichtingen, ook zelf steeds meer 'waterbewust' gaan boeren.

In de praktijk is dit 'waterbewuste boeren' of agrarisch waterbeheer echter nog lang geen vanzelfsprekendheid. Hoewel er verschillende actuele en goede voorbeelden zijn van pilots en projecten waarin boeren vrijwillig maatregelen in hun bedrijfsvoering implementeren gericht op agrarisch waterbeheer, blijft de deelname hieraan vooralsnog vaak beperkt tot een (kleine) voorhoede.

Versillende overheidspartijen (EZ/I&M/Waterschappen/provincies/gemeenten) hebben belang bij een structurele en breed gedragen implementatie van gebiedsspecifieke maatregelen die een bijdrage kunnen leveren aan de diverse wateropgaven. In toenemende mate zetten zij dan ook in op het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid van burgers en ondernemers bij hun eigen leefomgeving. Ook de landbouw is belanghebbende, omdat de productieruimte en inkomenssubsidie die de landbouw wordt gegund in toenemende mate afhankelijk wordt gesteld van het halen van maatschappelijke en milieudoelen. Een specifiek voorbeeld daarvan is dat de aanvraag van derogatie in het kader van de nitraatrichtlijn door Brussel zal worden getoetst aan de voortgang van het doelbereik met betrekking tot waterkwaliteit.

Het doel van dit project was om meer inzicht te bieden in de kritische succes- en faalfactoren ten aanzien van een meer structurele implementatie van agrarisch waterbeheer. Met de uitkomsten van dit project hopen we in ieder geval aanknopingspunten te bieden voor de realisatie van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer en de aanpak van het Deltaprogramma Zoetwater.

1.2 Vraagstelling

De centrale onderzoeksvraag voor dit project was:

Welke kritische succes- en faalfactoren zijn er voor een grootschaligere en structurele implementatie van maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer?

- *Welke lessen kunnen we leren van lopende en recent afgeronde projecten?*
- *Wat is ervoor nodig om te komen tot breed gedragen implementatie van agrarisch waterbeheer?*
- *Hoe kan hier (vanuit beleid/ondersteuning) op worden ingespeeld?*

Onder agrarisch waterbeheermaatregelen verstaan wij in dit project:

Bovenwettelijke maatregelen die een agrarisch ondernemer zelfstandig of in samenwerking met een waterbeheerder (of andere boeren) kan uitvoeren op zijn eigen bedrijf, gericht op de opgaven ten aanzien van waterkwaliteit, waterkwantiteit en/of biodiversiteit.

1.3 Aanpak van het onderzoek

Het onderzoek was onderverdeeld in vier stappen:

Stap 1 was een quickscan van een aantal projectrapportages en procesevaluaties van projecten op het gebied van agrarisch waterbeheer. Doel van deze stap was om op een snelle manier bestaande en beschikbare ervaringen en bevindingen ten aanzien van de succes- en faalfactoren van agrarisch waterbeheer te oogsten. Deze quickscan is uitgevoerd op basis van rapportages/evaluaties die via het eigen netwerk (EZ, Alterra, LEI) én een aanvullende zoekactie op internet makkelijk toegankelijk waren.

Dit leverde een dertiental rapportages/evaluaties (zie bijlage 1) op die vervolgens zijn gescreend op:

- de belangrijkste doelstelling(en) van het project;
- de voornaamste (water)maatregelen binnen het project;
- succes- en faalfactoren ten aanzien van de implementatie van maatregelen;
- overige aandachtspunten ten aanzien van de implementatie van maatregelen.

De belangrijkste, voorlopige uitkomsten van deze quickscan zijn beknopt samengevat en vervolgens gepresenteerd en besproken in een expertmeeting en afzonderlijk met een aantal deskundigen. Ook zijn de uitkomsten gebruikt voor het opstellen van de protocollen voor de verdiepende interviews.

In stap 2 zijn (semigestructureerde) interviews uitgevoerd met een aantal deskundigen en directbetrokkenen op het gebied van agrarisch waterbeheer. In totaal is gesproken met zestien respondenten. Deze respondenten is steeds gevraagd wat in hun ogen de belangrijkste succes- en faalfactoren voor (de structurele implementatie van) agrarisch waterbeheer zijn. Een van de specifieke aandachtspunten binnen deze gesprekken waren de motieven, drijfveren en besluitvormingsstrategieën van de agrarisch ondernemers, aangezien dit ook uit de quickscan als een belangrijk aandachtspunt naar voren kwam.

Een ander veelgenoemd aandachtspunt in de gesprekken was het belang van het (financiële) instrumentarium van het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en Plattelandsontwikkelingsbeleid (GLB/POP3) voor de implementatie van agrarisch waterbeheermaatregelen. Dit werd genoemd als kans voor de implementatie van agrarisch waterbeheer, maar dan moet de provinciale uitwerking wel toegespitst worden op de agrarisch ondernemers. In stap 3 van dit project is daarom een korte verkenning uitgevoerd naar de mogelijke kansen en knelpunten voor agrarisch waterbeheer vanuit GLB/POP3.

Daartoe is onder andere een korte analyse van de kaders van GLB/POP3 uitgevoerd en is een aantal gesprekken gevoerd met deskundigen op dit terrein (Kadaster/Regiebureau POP).

In stap 4 van dit project hebben we de uitkomsten van de verschillende deeltrajecten geanalyseerd en de belangrijkste factoren die een rol spelen bij de implementatie van het agrarisch waterbeheer op een rij gezet.

1.4 Leeswijzer

In dit hoofdstuk 1 zijn we kort ingegaan op de achtergrond van het project (1.1), de vraagstelling (1.2) en de aanpak van het onderzoek (1.3).

In hoofdstuk 2 gaan we in op de belangrijkste resultaten van de quickscan (2.1), de interviews met deskundigen (2.2) en de analyse van POP3/GLB (2.3). In paragraaf 2.4 vatten we deze resultaten samen in een tabel.

In hoofdstuk 3 gaan we in op de belangrijkste conclusies en aanbevelingen (3.1) van deze verkenning.

2 Resultaten

2.1 Quickscan

In deze paragraaf beschrijven we de belangrijkste bevindingen uit de quickscan van een aantal projectrapportages en procesevaluaties van projecten op het gebied van Agrarisch Waterbeheer. De rapportages die voor deze quickscan zijn gebruikt, zijn verzameld op basis van een soort 'snowballing – method'. Dit betekent dat we deels zijn vertrokken met een analyse van rapportages uit het eigen netwerk (EZ, Alterra, LEI) en deels via een aantal respondenten zijn verwezen naar andere studies. Daarnaast is een aanvullende zoekactie op het internet verricht. Uiteindelijk zijn in totaal dertien rapportages en evaluaties geanalyseerd, waarbij in ieder geval is gekeken naar de belangrijkste doelstelling(en) en de voornaamste (water)maatregelen binnen het project, succes- en faalfactoren ten aanzien van de implementatie van die maatregelen en overige aandachtspunten. Deze quickscan omvat géén uitputtend overzicht van alle projecten en ervaringen op het gebied van agrarisch waterbeheer. De quickscan was bedoeld als een eerste stap om gevoel te krijgen voor de succes- en faalfactoren van agrarisch waterbeheer en is gebaseerd op een aantal projecten waarvoor tot en met juni 2015 evaluaties beschikbaar waren. Dit heeft een aantal inzichten opgeleverd die vervolgens mede zijn gebruikt voor de vervolgstappen in het project. Hieronder zijn deze belangrijkste inzichten kort weergegeven.

2.1.1 Belangrijkste bevindingen

Meervoudige doelstellingen

Wat als eerste opvalt aan de quickscan van de projecten agrarisch waterbeheer, is dat er sprake is van een vrij breed palet aan projecten met uiteenlopende en vaak meervoudige doelstellingen. Grofweg komen we in de verschillende projecten de volgende doelstellingen tegen:

- Het verbeteren van de waterkwaliteit;
- Het omgaan met uitdagingen op het gebied van waterkwantiteit (wateroverlast en waterschaarste);
- Het versterken van de agrarische bedrijfssituatie (opbrengstverhoging, omgaan met risico's, kostenreductie);
- Versterken van natuur- en biodiversiteit (groenblauwe diensten);
- Verbeteren van relatie boer-waterbeheerder;
- Experimenteren met interactieve werkwijzen en nieuwe vormen van sturing (vergroten maatschappelijke betrokkenheid).

In veel van de projecten is er sprake van een combinatie van twee of meerdere van deze doelstellingen. Op welke doelstelling het accent wordt gelegd, verschilt van project tot project. De ervaringen binnen deze projecten moeten ook worden gezien in relatie tot deze uiteenlopende doelstellingen. Dat betekent dat een project waarvan de impact van de maatregelen op de waterkwaliteit nog grotendeels onduidelijk is, toch als geslaagd kan worden beoordeeld, bijvoorbeeld omdat de relatie tussen partijen is verbeterd of omdat er nieuwe vormen van participatie zijn ontstaan. Andersom zijn er projecten waarvan de maatregelen tegen wateroverlast technisch positief worden, maar waar er nog veel onduidelijkheid is over de kans op implementatie van deze maatregelen binnen de gehele agrarische sector.

Initiatief vanuit de waterbeheerders

Bij een groot deel van de projecten uit de quickscan kwam het initiatief vanuit de waterbeheerders. Logischerwijs zijn de waterdoelstellingen daarbij meestal het vertrekpunt, het gaat daarbij verhoudingsgewijs vaak om de waterkwaliteitsopgave. Echter, binnen de agrarische sector zit de grootste drive vaak niet bij de opgave van de waterkwaliteit. Het lukt nog niet altijd om vanuit de water(kwaliteits)opgaven de verbinding te maken met de belangen en opgaven op bedrijfsniveau.

Verschillende percepties en belangen

Een ander aspect dat duidelijk naar voren komt uit de quickscan-analyse, is dat de uiteenlopende betrokkenen bij de projecten agrarisch waterbeheer vaak nog heel verschillende percepties (en belangen) hebben ten aanzien van de onderliggende opgave of de aanleiding voor het project. Deze verschillen hebben onder andere betrekking op:

- Gevoel van urgentie – Wie heeft er eigenlijk een (en welk) probleem (overheden, waterbeheerders, boeren (bestuurders))?
- De aard van het vraagstuk – Gaat het vooral om (het oplossen van) een waterkwaliteitsvraagstuk of verwachten partijen dat er iets gedaan wordt aan de kwantiteitsvragen?
- De schaal van het vraagstuk – Wordt de opgave benaderd vanuit een (water)systeemniveau of bekijkt men het vanuit een bedrijfs- of zelfs perceelniveau?
- Termijn – Welke horizon hanteert men? Gaat het om opgave op de (middel)lange termijn (2027?) of hanteert men een veel kortere horizon (seizoenopbrengsten als gevolg van nat- en droogteschade)?

Uit meerdere rapportages/evaluaties blijkt dat deze verschillende percepties niet altijd aan het begin van het project of proces expliciet in kaart worden gebracht en/of besproken. Hierdoor nemen partijen, soms ook zonder dat men dat van elkaar weet, met verschillende ambities en verwachtingen deel aan de projecten, wat soms leidt tot misverstanden en teleurstellingen.

Voor waterschappen bijvoorbeeld is de KRW het leidende beleid. Bij veel waterbeheerders bestaat de verwachting dat de nitraatrichtlijn voor een zeker gevoel van urgentie bij de agrariërs zal zorgen; deze kan in de toekomst immers zeer beperkend zijn voor een winstgevende bedrijfsvoering. In de praktijk is het echter vaak zo dat die nitraatrichtlijn (nog) weinig leeft en dat de opgave van waterkwantiteit belangrijker is voor agrariërs.

Maatregelen als doel of als middel?

Binnen de projecten uit de quickscan valt onderscheid te maken tussen projecten waarin één of enkele specifieke watermaatregelen centraal staan en projecten waarin de uiteindelijke maatregelen de uitkomst zijn van een proces. In het eerste geval lijkt sprake te zijn van meer gesloten processen en ligt de nadruk op (het experimenteren met) de (kosten)effectiviteit van de maatregel.

In het tweede geval lijkt er sprake van meer open-eindprocessen, waarbij van tevoren niet precies vastligt welke maatregelen zullen worden toegepast, maar waarin deze de uitkomst zijn van een proces van bewustwording, overleg en onderhandeling tussen de verschillende betrokken partijen. Als het gaat om de doelstelling(en) van het verbeteren van de relatie(s) en het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid lijken die open processen de grootste meerwaarde te hebben.

Onduidelijkheid over impact maatregelen

Een opvallende gemene deler uit de quickscan is dat het binnen de verschillende projecten vaak nog heel moeilijk te kwantificeren is wat de daadwerkelijke impact of het effect van de agrarisch waterbeheermaatregelen is. Dit geldt zeker voor de impact op het watersysteem.

Oorzaken hiervoor zijn:

- Landbouw is niet altijd de enige of overheersende bron van emissies, soms kan kwel of mineralisatie een rol spelen (zogenaamde achtergrondbelasting). Ook kan de waterbodembodem nutriënten naleveren.
- De doorvertaling van efficiënter nutriëntenbeheer in de landbouw naar verminderde emissie naar grond- en oppervlaktewater is sterk afhankelijk van lokale omstandigheden, zoals bodemtype, grondwaterstand en slootdichtheid. In sommige gevallen bedraagt het aandeel van het overschot dat naar het oppervlaktewater gaat slechts een paar procent (zie ook [Hydrometra](#)).
- Sommige maatregelen werken pas na (zeer) lange tijd door in de waterkwaliteit. Dit speelt vooral bij fosfaat, omdat het (historisch) overschot van dit nutriënt voor het grootste deel is opgeslagen in de bodem. Maatregelen die het (actuele) overschot verlagen, veranderen de bodemvoorraad slechts langzaam. Voor stikstof geldt iets dergelijks in verminderde mate via opslag in organische stof in de bodem.
- Uit waterkwaliteitsonderzoek (o.a. F. van Gaalen *et al.* 2015) is bekend dat emissies vanaf landbouwpercelen en concentraties in het water mede worden bepaald door het weer (afvoer) en de hoeveelheid watervegetatie. Een hogere of lagere gemeten concentratie na implementatie van maatregelen kan daarom niet automatisch worden toegeschreven aan de impact van de maatregel.

Dit is een van de redenen waarom in het waterkwaliteitsonderzoek veel gebruik wordt gemaakt van modellen.

- De (ruimtelijke) schaal waarop de maatregelen in de pilots geïmplementeerd worden, is vaak nog zo bescheiden (alleen de voorhoedebedrijven) dat er in ieder geval op systeemniveau nog weinig meetbare impact te verwachten valt. De waterkwaliteit in een sloot naast een perceel wordt sterker bepaald door het bovenstroomse vanggebied dan door de emissies vanaf dat perceel. Ook de tijdschaal speelt mee, omdat de monitoring van het effect van de maatregelen vaak over te korte perioden plaatsvindt en niet altijd even consistent wordt uitgevoerd. In combinatie met de aanwezigheid van allerlei (externe) variabelen maakt dit dat er vaak nog weinig harde gegevens zijn over het effect van de maatregelen.
- Het effect van de maatregelen op de agrarische bedrijfsvoering is vaak niet hard te maken. Voor het berekenen van dit effect wordt vaak gebruikgemaakt van instrumenten zoals de zogenaamde HELP- en TCGB-tabellen die zijn gebaseerd op expert judgement en modelberekeningen. Er kan in worden opgezocht wat het effect is van bodemtype en grondwaterstand op gewasproductie, -kwaliteit, en opbrengstschade. Echter, de informatie in de HELP- en TCGB tabellen is verouderd, waardoor er geen adequate schatting van het effect van waterbeheer op de landbouwproductie gemaakt kan worden. Momenteel wordt daarom gewerkt aan het actualiseren van de zogenaamde HELP- en TCGB-tabellen in het project Waterwijzer (<http://www.wageningenur.nl/nl/project/Waterwijzer-Landbouw.htm>).

Ook zachte/subjectieve ervaringen tellen mee

Het ontbreken van harde gegevens over de impact van maatregelen staat een positief oordeel over het project of een succesvolle implementatie van maatregelen niet altijd in de weg. Ondanks het feit dat er voor veel projecten en maatregelen nog onvoldoende harde cijfers zijn, is er soms wel degelijk sprake van enthousiasme onder deelnemende boeren, waterschappers en andere betrokkenen. Enerzijds hangt dit enthousiasme samen met de persoonlijke, subjectieve beleving van het project en de maatregelen. Daarbij gaat men in belangrijke mate ook af op het eigen inzicht (boerenverstand) en intuïtie ('ik zie gewoon dat het werkt') of de positieve ervaringen en verhalen van anderen in de omgeving. Anderzijds betreft het enthousiasme soms ook de proceskant, bijvoorbeeld het feit dat verschillende belanghebbenden (weer) met elkaar in gesprek zijn, dat er sprake is van nieuwe en verbeterde relaties en dat er nieuwe kennis en inzichten over en weer zijn gedeeld; dit wordt door alle partijen gewaardeerd.

Vertrouwen is cruciaal

Het belang van een goede relatie en van vertrouwen tussen de verschillende deelnemende partijen komt in nagenoeg alle projectrapportages en evaluaties terug. Dit vertrouwen is niet altijd (meer) vanzelfsprekend aanwezig. Vandaar ook het expliciete (neven)doel van sommige projecten: te herstellen/vergroten. Het gaat dan in de eerste plaats vaak om het vertrouwen tussen boeren en waterbeheerders. Maar wat ook is genoemd, is het vertrouwen tussen boerenbestuurders en boeren onderling, tussen waterbestuurders en -ambtenaren onderling en tussen verschillende waterbeheerders die bezig zijn met de kwalitatieve en de kwantitatieve opgaven. Dit vertrouwen speelt een rol in alle stadia van het project. In de beginfase, om te komen tot deelnamebereidheid, in de uitvoeringsfase als het gaat om het experimenteren met maatregelen, het omgaan met tegenslagen en het delen van kennis en ervaringen, en in de eindfase als het gaat om het evalueren van de effecten en het opschalen en uitrollen van de ervaringen.

Dit vertrouwen hangt in de eerste plaats samen met het persoonlijk contact tussen mensen. Daarbij is het van belang dat er voldoende tijd is om elkaar en elkaars belangen en ideeën te leren kennen. Ook belangrijk is dat er sprake is van een zekere gelijkwaardigheid van doelen en belangen. Dit raakt aan het punt dat er oog moet zijn voor elkaars percepties. Het vraagt ook dat er binnen het project een zekere ruimte is om naar elkaar toe te bewegen. In de meeste projectrapportages wordt het belang onderstreept van intermediairs die partijen uit de verschillende werelden bij elkaar weten te brengen. Vaak gaat het dan om personen (of koppels) die werkzaam zijn op het snijvlak van landbouw, water en natuur. Om vertrouwen te vergroten, is een zorgvuldige procesbegeleiding door onafhankelijke instanties cruciaal.

Eenvoud en duidelijkheid

Een andere gemene deler uit de quickscan van procesevaluaties is het belang van 'eenvoudige' maatregelen. Hoe makkelijker de waterbeheermaatregelen zijn in te passen in de agrarische bedrijfsvoering, hoe groter de kans dat deze uiteindelijk ook op grotere schaal zullen worden geïmplementeerd. Dit geldt zowel technisch als financieel. Wanneer agrarische ondernemers ten behoeve van agrarisch waterbeheer heel ingrijpende veranderingen door moeten voeren in de bedrijfsvoering, zal dit voor veel ondernemers een brug te ver zijn, zeker in eerste instantie. Ook financieel zijn de marges om te experimenteren in veel sectoren momenteel beperkt, waardoor ondernemers slechts beperkt risico's zullen kunnen (willen) nemen.

Dit betekent dus dat bij de beoordeling van de (kosten)effectiviteit van agrarisch waterbeheer nadrukkelijk ook rekening moet worden gehouden met de kans op implementatie van de maatregelen vanuit de agrarische sector. Een technisch effectieve maatregel die niet of nauwelijks ondersteuning vindt bij agrarisch ondernemers heeft uiteindelijk misschien minder impact dan een meer bescheiden, maar onder boeren populaire maatregel. Hierbij speelt ook de duidelijkheid over de financiële consequenties een belangrijke rol. Hoe duidelijker de meerwaarde van een maatregel – in opbrengst, subsidie of een andere vorm van 'compensatie' –, hoe groter de kans op implementatie.

Pilots en follow-up

Bij de meeste projecten uit de quickscan is er sprake van tijdelijke (proef)pilots. Bij veel van deze pilots zien we dat er vaak net wat meer ruimte is om te experimenteren en dat men te maken heeft met speciale randvoorwaarden om het project tot een succes te maken. Zo is bijvoorbeeld vaak sprake van:

- Extra geld
- Extra tijd (menskracht/inzet)
- Extra speelruimte/ruimere spelregels
- Extra druk op het proces
- Extra (bestuurlijk) commitment
- Bijzondere mensen (koplopers)
- Extra (media-)aandacht

Het is inherent aan pilots dat deze onder wat bijzondere omstandigheden plaatsvinden. Als het achterliggende doel uiteindelijk echter is om de (positieve) ervaringen verder uit te rollen, is het wel van belang om tijdig na te denken over de follow-up. Nu bleek in ieder geval bij een aantal projecten dat de randvoorwaarden (bv. extra geld, ruimere spelregels, bestuurlijk commitment) voor een succesvolle implementatie van agrarisch waterbeheermaatregelen na afloop van de pilot niet geborgd waren, waarmee de kans op structurele implementatie een stuk geringer was.

2.2 Interviews

2.2.1 Aanpak

In deze paragraaf gaan we in op de belangrijkste uitkomsten van de interviews die in dit project zijn uitgevoerd. In totaal is met zestien deskundigen en directbetrokkenen gesproken over de succes- en faalfactoren van agrarisch waterbeheer. De meeste van deze respondenten opereren als adviseur of intermediair in projecten om agrarisch waterbeheer van de grond te krijgen. De interviews zijn uitgevoerd aan de hand van semigestructureerde vragenlijsten die mede op basis van de inzichten uit de quickscan zijn samengesteld. Naast aandacht voor de eigen projecten en ervaringen van de respondenten, hebben we in de gesprekken ook steeds specifiek gevraagd naar de kennis over besluitvormingsstrategieën van agrarisch ondernemers ten aanzien van agrarisch waterbeheer (zie bijlage voor interviewprotocol en tabel respondenten). De gesprekken hebben een veelheid aan informatie opgeleverd. In deze paragraaf zoomen we in op de belangrijkste factoren die volgens de respondenten van invloed zijn op de implementatie van agrarisch waterbeheer in Nederland.

2.2.2 Belangrijkste factoren voor implementatie agrarisch waterbeheer

Waterkwaliteit leeft nog (te) weinig bij agrarische ondernemers

Hoewel er op bestuurlijk niveau in de agrarische sector inmiddels de nodige aandacht is voor de waterkwaliteitsopgaven voor grond- en oppervlaktewater (KRW), ontbreekt het bij veel individuele agrarisch ondernemers nog aan een écht gevoel van urgentie ten aanzien van de waterkwaliteit. Dit gebrek aan gevoel van urgentie is een (potentiële) faalfactor, omdat het bij kan dragen aan een mismatch tussen de belangen en percepties van de agrarische sector en die van de waterbeheerders. Dit gebrek aan gevoel van urgentie heeft onder andere te maken met de volgende aspecten:

1. De waterkwaliteitsopgave uit zich vooral op watersysteemniveau en is over het algemeen veel minder tastbaar of concreet op agrarisch bedrijfsniveau. Dit hangt onder andere samen met het feit dat de waterkwaliteitsnormen voor eutrofiëring scherper zijn dan de normen voor landbouwkundig gebruik. De zorgen van bijvoorbeeld veehouders voor de kwaliteit van drinkwater hebben betrekking op andere kwaliteitsparameters. Voor veel ondernemers is er ten aanzien van (gebrek aan) waterkwaliteit dan ook geen directe urgentie om in actie te komen.
2. Er bestaat nog veel onduidelijkheid over de relatie tussen activiteiten op bedrijfs- en perceelniveau (actueel overschot) en de waterkwaliteit op watersysteemniveau. Naast de huidige activiteiten spelen ook de na-ijling als gevolg van het historisch overschot (hoge P-toestand) en achtergrondbelasting een rol. Deze onduidelijkheid laat ruimte voor een verschil in gevoel van urgentie.
3. Waar waterbeheerders de waterkwaliteitsopgaven in het watersysteem over het algemeen vrij duidelijk op het netvlies zullen hebben (zie o.a. www.waterkwaliteitsportaal.nl), geldt dat deze informatie voor ondernemers vaak nog veel minder bekend en weinig toegankelijk is;
4. De verre 'deadlines' ten aanzien van bijvoorbeeld de Kaderrichtlijn Water 2027 worden verschillend ervaren. In bestuurlijke termen zijn de 'deadlines' van 2021 en 2027 al behoorlijk dichtbij, maar agrarisch ondernemers hanteren een veel kortere tijdshorizon. Dit geldt zeker wanneer, zoals in de melkveehouderij op dit moment, veel ondernemers het water figuurlijk tot aan de lippen staat door de marktomstandigheden (lage marktprijs). De aandacht van agrarisch ondernemers gaat dan uit naar 'overleven' op korte termijn in plaats van investeren in het verbeteren van de waterkwaliteit op de lange termijn.

Uiteraard geldt ook dat sommige ondernemers zich wel degelijk al meer bewust zijn van de opgaven op het gebied van de waterkwaliteit en dat zij daar ook al mee aan de slag zijn. De belangrijkste drijfveren die zijn genoemd om wel met waterkwaliteitsmaatregelen op bedrijfsniveau aan de slag te gaan zijn:

- Licence-to-produce – Met name een groep voorlopers binnen de agrarische sector is zich sterk bewust van de impact van hun bedrijfsactiviteiten op hun fysieke en sociale omgeving en het feit dat ze deze negatieve impact moeten beperken om ook in de toekomst te kunnen blijven ondernemen.
- Sommige sectoren, zoals de tuinbouw, zijn sterk afhankelijk van het gebruik van bepaalde middelen. De dreiging van strengere wet- en regelgeving of zelfs een mogelijk verbod ten aanzien van deze middelen maakt dat men bereid is om deze selectief/spaarzaam in te zetten.

-
- Kostenreductie – In veel sectoren zijn de marges klein. Efficiënt (her)gebruik van middelen en voorkomen van verlies bespaart kosten en is daarmee ook bedrijfsmatig interessant.

Een van de suggesties uit de interviews is om te zoeken naar manieren om juist deze koplopers te 'belonen' (bv. met extra ruimte om te experimenteren met maatregelen) én in de schijnwerpers te zetten, zodat ze nog meer een voorbeeldfunctie kunnen gaan vervullen voor andere ondernemers.

Verbinden van opgaven

Waar de waterkwaliteitsopgave nog relatief weinig gevoel van urgentie oproept binnen de agrarische sector geldt dat niet voor een aantal andere opgaven. Zo raakt de agrarische sector bijvoorbeeld steeds meer doordrongen van de waterkwantiteitsopgave, zeker na een aantal recente (voor)jaren met extremen in neerslag en droogte. De waterkwantiteitsmaatregelen raken vaak (meer dan waterkwaliteitsmaatregelen) direct aan het rendement van de bedrijfsvoering. Veel respondenten geven aan dat het succes van agrarisch waterbeheer in belangrijke mate bepaald wordt door de mate waarin de partijen verschillende opgaven aan elkaar weten te verbinden.

Dit vraagt in ieder geval om:

- Een integrale benadering van (water)opgave(n), dus aandacht voor waterkwaliteit, waterkwantiteit én landbouwdoelen.
- Een gelijkwaardige samenwerking tussen alle partijen waarin de verschillende percepties, belangen en behoeften gelijktijdig op (de keuken)tafel komen te liggen.
- Bewustwording van de agrarische sector om het besef te vergroten dat veel van deze vraagstukken met elkaar verweven zijn. Dit kan door voorlichting en educatie van de agrarische sector.
- Een open houding van waterschappen om vooral te kijken naar de (mogelijke) synergie tussen opgaven op het gebied van waterkwaliteit, kwantiteit en agrarische bedrijfsvoering.
- Creatieve vormen van uitwisseling, uitruil en compensatie. Tegenover een investering in de verbetering van de waterhuishouding 'door het waterschap voor de boer' kan bijvoorbeeld een tegenprestatie worden gevraagd in de reductie van emissies 'door de boer voor het waterschap'.

De bodem centraal

Als het gaat om het combineren van opgaven, geven meerdere respondenten aan te verwachten dat de bodem een cruciale rol gaat spelen bij het realiseren van agrarisch waterbeheer. Een verbeterde bodemgesteldheid kan namelijk meerdere doelen tegelijkertijd dienen. In de eerste plaats wordt de bodem gezien als een belangrijke factor voor het verhogen van de productiviteit van gewassen (en de benutting van water en nutriënten). Daarnaast kunnen bodemmaatregelen ook helpen om de waterbergingscapaciteit te vergroten, zodat wateroverlast (en -tekort) vermindert. Door het stimuleren van infiltratie wordt oppervlakkige afvoer, die relatief veel contaminanten bevat, voorkomen, waardoor deze maatregelen een gunstige uitwerking hebben op de waterkwaliteit. Bodemsysteemmaatregelen zijn daarnaast veelbelovend, omdat het vaak om grote arealen gaat waarmee een grote impact gerealiseerd kan worden en omdat het boeren aanspreekt om hun land te verbeteren (gemeenschappelijk belang).

Het bewustzijn over de meerwaarde(n) van een beter bodemgebruik lijkt groeiende in de agrarische sector, maar kan nog verder versterkt worden. Daarvoor is het onder andere van belang dat:

- Er meer kennis beschikbaar komt over de fysische, chemische en ecologische aspecten van de bodem. Bijvoorbeeld over 'het gedrag' van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen in de bodem en de opnamecapaciteit van gewassen in relatie tot bodemstructuur en organisch stofgehalte van de bodem.
- De aandacht binnen agrarisch waterbeheer ook verlegd wordt van end-of-pipemaatregelen (verzachten van het probleem van vervuiling) naar bronmaatregelen (voorkomen van het probleem van vervuiling). De bodem speelt hierbij een cruciale rol vanwege de bodemvruchtbaarheid en het waterbergend vermogen van de bodem.
- Waterschappen zich nog meer bewust worden van de (potentiële) betekenis van de bodem en bijvoorbeeld ook bereid zijn om daarin te investeren.

Agrarisch waterbeheer → slim ondernemen

Het succes van agrarisch waterbeheer is afhankelijk van de mate waarin maatregelen worden geaccepteerd en toegepast door ondernemers uit de agrarische sector. Sommige respondenten geven aan dat het daarbij kan helpen om de wateropgave te 'reframen'. De uitdaging daarbij is om agrarisch waterbeheer niet zozeer neer te zetten als een watervraagstuk, maar in de eerste plaats vooral als een vorm van slim ondernemen.

Zuinig omgaan met water of het minder vervuilen van grond- en oppervlaktewater zal uiteindelijk namelijk ook bijdragen aan meer flexibiliteit in de bedrijfsvoering, kostenbesparing of productieverhoging. Minder brandstof voor het oppompen van beregeningswater of het efficiënter gebruik van mest en kunstmest leidt tot kostenbesparingen. Langer vasthouden van water in de bodem in droge tijden leidt tot hogere productiviteit.

Zo'n ander 'frame' van het agrarisch waterbeheer kan er gaandeweg toe leiden dat 'waterbewust boeren' de nieuwe norm wordt voor ondernemen in de agrarische sector. Verschillende partijen kunnen hierbij een rol spelen. Waterschappers kunnen (hun) wateropgaven zo vertalen dat inzichtelijker wordt wat de voordelen voor de agrarisch ondernemer zijn. (Onafhankelijke) intermediairs en adviseurs met oog voor agrarisch ondernemerschap kunnen bijdragen aan verdere voorlichting en bewustwording. De agrarische sector zelf kan bijdragen aan het etaleren én verspreiden van 'best practices', via mond-op-mondreclame, voorlichting in studieclubs en artikelen in vakbladen.

Ketenpartijen kunnen waterbewust boeren tot norm verheffen en kennisinstellingen kunnen helpen de meerwaarde inzichtelijk te maken.

Investeer in vertrouwen

Zonder uitzondering noemden alle respondenten een goede relatie en vertrouwen tussen de verschillende betrokken partijen als een cruciale factor voor het succes van agrarisch waterbeheer. Dit wederzijdse vertrouwen is echter niet altijd (meer) vanzelfsprekend aanwezig. In veel gevallen zijn bijvoorbeeld waterbeheerders en agrariërs van elkaar vervreemd geraakt. Juist in die situaties waar het gaat om het bij elkaar brengen van verschillende werelden, waarin er sprake is van onderlinge afhankelijkheid en waarin er nog veel onzekerheden zijn (zoals ten aanzien van de effecten van maatregelen op de waterkwaliteit in het grond- en oppervlaktewater), speelt vertrouwen vaak een cruciale rol (Edelenbos en Klijn, 2007). Om dit vertrouwen (weer) op te bouwen, is het in ieder geval van belang dat partijen elkaar (leren) kennen en dat er een sfeer ontstaat waarin kennis, informatie en ervaringen worden gedeeld. De basishouding en persoonlijke (communicatieve) vaardigheden van de betrokken partijen spelen daarin een grote rol. In verschillende pilots worden de deelnemers daar ook op geselecteerd.

De meeste respondenten noemen ook het belang van intermediairs die partijen uit beide werelden verder bij elkaar kunnen brengen. Om vertrouwen te krijgen/te vergroten, is een zorgvuldige procesbegeleiding door onafhankelijke instanties cruciaal. In dergelijke (gebieds)processen wordt bijvoorbeeld gebruikgemaakt van bedrijfsbezoeken, intervisie en andere gezamenlijke activiteiten die kunnen helpen om vertrouwen tussen partijen op te bouwen. Bij de openstelling van de POP3-regeling worden hier door de provincies vooralsnog maar beperkt middelen voor beschikbaar gesteld. Verschillende respondenten geven aan dat dit een gemiste kans is, omdat veel agrariërs zonder dergelijke (proces)begeleiding en voorlichting vaak niet bereid zullen zijn om hun bedrijfsvoering aan te passen en/of investeringen te doen die niet altijd direct bijdragen aan kostenverlaging of productieverhoging.

Daarnaast wordt in verschillende projecten ook gebruikgemaakt van gezamenlijke plannen, (samenwerkings)overeenkomsten en contracten om te helpen het informele vertrouwen ook te formaliseren. Op deze manier kan vertrouwen ook worden vastgelegd en opportunisme worden voorkomen.

Schakel de keten/netwerken in

Het betrekken en motiveren van agrarisch ondernemers ten aanzien van agrarisch waterbeheer vraagt om een intensief proces van bewustwording, voorlichting en ondersteuning. Dit proces hoeft zich niet (alleen) te richten op individuele ondernemers zelf, maar kan ook lopen via grotere netwerken en ketenpartijen. Het betrekken van deze partijen en netwerken vergroot de kans op succes van agrarisch waterbeheer.

Voorbeelden die zijn genoemd in de interviews zijn:

- Maak waar mogelijk gebruik van studieclubs. Agrarisch ondernemers leren het meest van elkaar en kunnen elkaar ook aansteken wanneer duidelijk wordt dat agrarisch waterbeheer leidt tot efficiëntere bedrijfsvoering en/of de reductie van risico's.
- Vanaf 2016 hebben agrarische collectieven een sleutelrol bij het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Deze collectieven kunnen zich steeds vaker ook toeleggen op de realisatie van blauwe diensten. Hier liggen kansen voor het versterken van agrarisch waterbeheer.
- Een zuivelproducent zoals Campina stimuleert Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in de keten, door bijvoorbeeld de melkprijs voor producenten te verhogen wanneer er sprake is van weidevogelbeheer. Een vergelijkbaar mechanisme kan ook worden toegepast op maatregelen in het kader van agrarisch waterbeheer. Zo stimuleert (en op termijn verplicht) datzelfde Campina ook het gebruik van de zogenaamde Kringloopwijzer waarmee de mineralenkringloop en -verliezen van een melkveebedrijf inzichtelijk worden gemaakt. Momenteel wordt er gewerkt aan een uitbreiding van de Kringloopwijzer richting een BedrijfsWaterWijzer.
- Binnen het project 'Toekomstige Financiering Waterbeheer' (Ministerie I&M met partners Bestuursakkoord Water) wordt ook gezocht naar aanvullende economische prikkels (en saneren perverse prikkels in huidig beleid) om de diffuse belasting van nutriënten, gewasbeschermingsmiddelen, biociden en andere stoffen naar water verder te beperken. Daarbij wordt onder andere ook gekeken naar 'stuurknoppen in de ketens' (van ontwerp en productie via distributie, gebruik, lozing en afvalverwerking tot recycling). Eind 2016 worden kansrijke oplossingsrichtingen geformuleerd en met de Tweede Kamer gedeeld.
- Waterschappen/drinkwaterbedrijven kunnen (collectieve) afspraken maken met agrarisch ondernemers. 'In ruil' voor waterkwaliteitsmaatregelen kan bijvoorbeeld de beschikbaarheid van water (extra beregenen) worden vergroot.
- Ook erfbetreders kunnen worden betrokken bij het stimuleren en opschalen van agrarisch waterbeheer. Het moment dat er bijvoorbeeld ingrepen gaan plaatsvinden aan (nieuwe) bedrijfsgebouwen is geschikt om aannemers in te schakelen bij het thema van erfafspoeling. Dit vraagt wel om tijdige bewustwording en voorlichting van die aannemers en eventueel de mogelijkheid van compensatie voor die ondernemers die gebruikmaken van die mogelijkheid (bv. tijdelijk minder controle/minder administratieve lasten; keurmerk);
- In het project 'Schoon erf, schone sloot' hebben bloembollentelers (KABV), in overleg met het waterschap (HHNK) en fabrikanten en leveranciers van gewasbeschermingsmiddelen, zelf effectieve maatregelen bedacht om de erfafspoeling van gewasbeschermingsmiddelen bij bollenteeltbedrijven te verminderen. Het succes van dit project maakt dat de Koninklijke Algemeene Vereeniging voor de Bloembollensector het project verder wil uitrollen. In de periode 2016–2018 gaat het dan om 450 telers.
- Ook loonwerkers kunnen een belangrijke rol spelen. Door te investeren in training en voorlichting en de juiste instrumenten bij loonwerkers, bv. gericht op efficiënter gebruik van bestrijdingsmiddelen, kunnen meerdere ondernemers hier tegelijk van profiteren.

POP3/GLB

Vrijwel alle respondenten refereren in de gesprekken aan het (financieel) instrumentarium van POP3/GLB. In principe is er vanaf 2016 jaarlijks een fors budget beschikbaar om onder andere maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer te financieren (zie ook volgende paragraaf). In theorie wordt dit gezien als een factor die kan helpen om agrarisch waterbeheer in Nederland tot een succes te maken. In de praktijk echter geven meerdere respondenten aan zich zorgen te maken over de uitwerking van dit instrumentarium en refereren zij aan een aantal (potentiële) faalfactoren. De belangrijkste daarvan zijn:

De vertraagde openstelling

Het POP3-/GLB-instrumentarium heeft betrekking op de periode 2014–2020. In de praktijk zijn de meeste regelingen eind 2015 nog niet opengesteld. De hele vernieuwing van bijvoorbeeld het stelsel agrarisch, natuur- en landschapsbeheer heeft tot aanzienlijke vertragingen geleid. Naar verwachting zullen de meeste regelingen (in de loop van) 2016 wel open gaan, maar met name ten aanzien van het agrarisch waterbeheer is nog niet altijd meteen concreet uitgewerkt welke maatregelen waar subsidiabel zijn. Na indiening is naar schatting ook nog ongeveer een halfjaar nodig voordat een

beschikking wordt afgegeven, wat betekent dat veel projecten op zijn vroegst eind 2016 van start zullen kunnen gaan.

Hoewel er voor de uitvoering van de maatregelen één of twee jaar uitlooptijd is (na 2020), leidt dit bij sommige partijen toch tot zorgen en ergernis. Er is de zorg dat een deel van de middelen verdampt doordat de regelingen te laat worden opengesteld. Maar er is ook de zorg dat de vertraging ertoe leidt dat de maatregelen te laat op gang komen om bijvoorbeeld de KRW-doelstellingen (zie ook Deltaplan Agrarisch Waterbeheer) te realiseren. Misschien nog wel de belangrijkste zorg is dat de onduidelijkheid en de vertraging met betrekking tot POP3 leiden tot een verlies aan animo, vertrouwen en draagvlak binnen de agrarische sector om te investeren in watermaatregelen. In sommige gebieden lopen al vrij lang voorbereidingen om te investeren in watermaatregelen. Het draagvlak en vertrouwen zijn daar aan het verdwijnen door de late openstellingen en de versnippering en complexiteit van de regeling.

De complexiteit van de regeling

Veel respondenten ervaren de POP3-regeling vooralsnog als bijzonder complex en onoverzichtelijk. Het is in de eerste plaats vaak nog onduidelijk welke maatregelen voor agrarisch waterbeheer wel/niet subsidiabel zijn. De complexiteit wordt vergroot door het feit dat de provincies verschillende keuzes maken als het gaat om de maatregelen die al dan niet worden opengesteld en de selectiecriteria die daarbij worden gehanteerd. De openstelling wordt niet gesynchroniseerd over provincies en dat maakt het lastig om sectorale of andere provincie-overstijgende initiatieven (collectieven) of gebiedsprocessen te financieren. Hierdoor blijven er kansen liggen en gaat er veel (extra) tijd en energie zitten in overleg en coördinatie.

Ook de volgorde waarin maatregelen worden opengesteld, werkt soms (extra) complicerend. In het ideale geval zouden eerst de maatregelen voor 'samenwerking ten behoeve van innovatie' en 'voorlichting, demonstratie en bedrijfsadviezen' moeten worden opengesteld, om snel daarna de maatregelen voor 'fysieke investeringen voor innovatie' en 'niet-productieve investeringen' open te stellen. Nu gebeurt het soms andersom of zit er juist veel tijd tussen twee openstellingen, wat ten koste gaat van de bereidwilligheid bij agrariërs om te investeren.

Daarnaast lijkt het POP3-instrumentarium vooral kansen te bieden voor de financiering van specifieke (losse) maatregelen (vooral op het gebied van waterkwaliteit), maar is het veel minder te gebruiken als motor voor een (integraal) gebiedsproces en/of bewustwordingstraject. Dit terwijl de meeste respondenten zo'n meer integrale benadering juist als succesfactor of randvoorwaarde zien (zie ook eerdere punten).

Tot slot hebben de zorgen over de complexiteit van de regeling ook betrekking op de ingewikkelde aanvraagprocedures (tendering), de hoge administratieve lasten en de lange doorlooptijd van het traject van openstelling – indiening – beoordeling. Een veelgehoord commentaar is dat dit niet aansluit op de ondernemende aard van agrarisch ondernemers en hen eerder zal afschrikken dan aantrekken.

Financiering/effectiviteit

Er lijkt in principe een fors budget beschikbaar voor het aanjagen van agrarisch waterbeheer in de periode 2014–2020, mede doordat op bestuurlijk niveau afspraken zijn gemaakt over nationale cofinanciering vanuit waterschappen en provincies. De systematiek van POP3 biedt echter geen garanties dat deze middelen ook daadwerkelijk worden benut én dat ze ook op die plek terechtkomen waar de grootste wateropgaven liggen. Dit hangt onder andere samen met het feit dat de middelen a priori zijn verdeeld over de provincies, dat men sterk afhankelijk is van hoe de provinciale regelingen worden opengesteld én dat het gevoel van urgentie, en de animo vanuit de agrarische sector om projectvoorstellen in te dienen, bepalend zullen zijn voor het succes.

Tegelijkertijd maken sommige respondenten zich zorgen dat de (toezegging van) cofinanciering van POP3, vanuit bijvoorbeeld de waterschappen, maakt dat er minder middelen beschikbaar zijn voor de financiering van maatregelen/processen buiten POP3 om.

Kennis(overdracht), voorlichting en bewustwording

Vrijwel alle respondenten onderstrepen het belang van verdere kennisontwikkeling- en overdracht voor de implementatie van agrarisch waterbeheer. Daarbij wordt in ieder geval onderscheid gemaakt tussen de volgende vormen van kennis en informatie.

-
- Kennis over de aard van de wateropgave: Maak zo concreet mogelijk inzichtelijk welke opgave(n) waar spelen en in hoeverre deze opgaven zijn gerelateerd aan het (actuele) handelen in de agrarische sector en/of samenhangen met natuurlijke- of achtergrondbelasting. Maak deze kennis ook toegankelijk voor agrarisch ondernemers en ga op basis van de specifieke situatie het gesprek aan. Enerzijds wordt de ondernemer op die manier direct geconfronteerd met de emissies die het gevolg zijn van zijn handelen. Tegelijkertijd kunnen ook de niet-stuurbare emissies in de waterkwaliteitsdoelen worden meegenomen (bv. fosfaatemissies door kwel). Daarmee kunnen waterbeheerders bijdragen aan een beter begrip bij de boer (én wordt invulling gegeven aan 'haalbaar en betaalbaar'). De rol van de waterbeheerder is daarbij in de eerste plaats die van voorlichter/adviseur.
 - Kennis over de effectiviteit van maatregelen: Blijf werken aan het vergroten van inzicht in de effectiviteit en de voor- en nadelen van verschillende maatregelen van agrarisch waterbeheer. Daarbij is het van belang om zowel oog te hebben voor de effectiviteit ten aanzien van de waterdoelstellingen alsook het effect voor de agrarische bedrijfsvoering. Bovendien is het van belang om niet alleen de 'harde data' over de effectiviteit van de maatregelen te verzamelen, maar om ook gevoel te krijgen voor de meer 'subjectieve overwegingen' die een rol spelen bij de uiteindelijke bereidheid tot implementatie.
 - Kennis over het functioneren van het bodem- en watersysteem: Zowel binnen de agrarische sector als binnen de waterwereld is er behoefte aan meer kennis en inzicht over de specifieke werking van het bodem- en watersysteem. Zowel op een wat hoger schaalniveau (gebied) als op lokaal niveau (bedrijf/perceel).

Voor al deze kennis geldt dat het van groot belang is om deze toegankelijk te maken en ook te delen. Dat kan onder andere door deze te verzamelen en overzichtelijk aan te bieden op bijvoorbeeld het waterkwaliteitsportaal en/of de website van het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Daarnaast is het echter ook noodzakelijk om deze kennis en informatie actief aan de man te brengen. Zowel het waterschap zelf, voorlichters uit de agrarische sector alsook onafhankelijke adviseurs kunnen daarbij een belangrijke rol spelen.

Ook voor koplopers uit de agrarische sector die vooroplopen bij de implementatie van agrarisch waterbeheer is een cruciale rol weggelegd. Juist zij kunnen optreden als ambassadeurs voor agrarisch waterbeheer en ook meer afwachtende ondernemers overtuigen van de meerwaarde en de effectiviteit van maatregelen.

Daarnaast is ook van belang om in te zetten op collectieve vormen van leren waarbij waterbeheerders, boeren en andere belanghebbenden gezamenlijk kennis ontwikkelen en delen. Dit kan bijvoorbeeld met behulp van participatieve monitoring en/of gezamenlijke bedrijfsbezoeken.

2.3 Analyse POP3/GLB

2.3.1 Aanpak

In veel van de gesprekken over de toekomst van het agrarisch waterbeheer werd gerefereerd aan de mogelijke kansen (en knelpunten) van financiering van maatregelen via het GLB / POP3¹. Hierover bestond nog de nodige onduidelijkheid. In een korte verkenning binnen dit project hebben we geprobeerd deze belangrijkste kansen en knelpunten verder in kaart te brengen. Hierbij hebben we onder andere gebruikgemaakt van een aantal gesprekken met deskundigen op het gebied van POP3 en GLB binnen Alterra Wageningen UR, bij het kadaster en bij het regiebureau POP.

De resultaten van deze verkenning staan hieronder kort beschreven. In paragraaf 2.3.2 gaan we in op de aanknopingspunten voor agrarisch waterbeheer binnen de eerste pijler van het GLB. De rest van het hoofdstuk zoomen we in op de mogelijkheden vanuit het Plattelands Ontwikkelingsprogramma (POP3), de zogenaamde tweede pijler van het GLB. POP3 bestaat in Nederland uit twee sporen: het eerste spoor heeft betrekking op de financiering van agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLB), inclusief een specifiek deel voor waterbeheermaatregelen. In paragraaf 2.3.3 gaan we in op de kansen en knelpunten van deze financiering via dit ANLB. In de daaropvolgende paragraaf (2.3.4) gaan we in op de overige mogelijkheden vanuit POP3. De belangrijkste bevindingen zijn beknopt samengevat in Tabel 4.

2.3.2 GLB

Op de EU-landbouwrapport van 25/26 juni 2013 is een besluit genomen over de toekomst van het Europees landbouwbeleid (GLB). Een van de elementen in deze herziening van het gemeenschappelijk landbouwbeleid is de vergroeningspremie. Deze vergroening van de zogenaamde eerste pijler van het landbouwbeleid houdt in dat een deel (30%) van de boeren die inkomensondersteuning ontvangt van het GLB, dit slechts ontvangt als ze voldoen aan verplichte beheersmaatregelen die gunstig zijn voor natuur en biodiversiteit (EC 2011). Tot op zekere hoogte bieden deze verplichte beheersmaatregelen in het kader van de vergroening ook kansen voor maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer.

Deze GLB-vergroeningsmaatregelen vallen uiteen in drie categorieën, zoals weergegeven in Tabel 1. In totaal krijgen in Nederland ongeveer 20.000 bedrijven met deze vergroeningsmaatregelen te maken (Doorn *et al.* 2014). Met name vanuit de Ecological Focus Area's (EFA's) valt er in principe een link te maken met agrarisch waterbeheer. Vanaf 1 januari 2015 zijn ongeveer 15.000 agrarische bedrijven in Nederland 'EFA-plichtig'. Deze EFA-plichtige bedrijven moeten minimaal 5% van hun areaal inrichten als zogenoemde Ecological Focus Area. De boeren kunnen voor de invulling van deze EFA's kiezen uit de volgende maatregelen: Akkerrandenpakketten óf Onbeheerde randen; N-bindende gewassen; Vanggewassen. Voor een aantal van deze EFA-maatregelen geldt dat wanneer ze op slimme wijze worden ingericht (bv. onbeheerde randen als bufferstroken langs sloten), ze ook een bijdrage kunnen leveren aan bijvoorbeeld de KRW-doelen en als zodanig gezien worden als agrarisch waterbeheer.

In totaal is er in 2015 ongeveer 33.500 ha als EFA ingericht. In de praktijk blijkt het overgrote deel van de EFA-plichtige agrarische ondernemers (ongeveer 80%) vooralsnog te kiezen voor de invulling van de EFA met behulp van vanggewassen (ToekomstGLB.nl/nieuwsbericht, 2015).

Naar verwachting is de bijdrage van vanggewassen aan de waterkwaliteit (zeer) gering. Ook van de inrichting van niet-bemeste bufferstroken als EFA mag niet te veel worden verwacht (o.a. Noij *et al.* 2012). Daarmee is de betekenis van de vergroeningsmaatregelen voor het agrarisch waterbeheer naar verwachting niet substantieel.

¹ Waar we GLB schrijven, bedoelen we de eerste pijler. POP3 valt onder pijler twee van GLB.

Tabel 1*Overzicht van vergroeningsmaatregelen GLB (Doorn et al. 2014).*

Maatregel	Bedrijven die...	moeten...	vanwege...
Gewas diversificatie	10 ha – 30 ha bouwland hebben	Ten minste 2 gewassen verbouwen	Bevorderen biodiversiteit, vastleggen van bodemC Verbeteren waterkwaliteit, tegengaan bodemerosie
	> 30 ha bouwland	Ten minste 3 gewassen verbouwen	Idem
Behoud blijvend grasland	Blijvend grasland binnen Natura 2000 hebben	Het blijvend grasland behouden (niet ploegen / omzetten naar bouwland)	Bevorderen bodem organisch materiaal en vastleggen bodemC
Ecological Focus Area	Meer dan 15 ha bouwland hebben	Ten minste 5% v. bouwland bestemmen als 'ecologisch aandachtsgebied': • Akkerrandenpakket of • Onbeheerde randen • N-bindende gewassen • Vanggewassen	Bevorderen biodiversiteit (habitat voor wilde flora en fauna) Verbeteren bodem en waterkwaliteit

2.3.3 POP3 - ANLB

Het derde Plattelandsontwikkelingsprogramma (POP3) is op 1 januari 2014 in werking getreden. Een belangrijk deel van POP3 in Nederland wordt aangewend voor de financiering van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Ongeveer 50% van het budget voor POP3/ANLB is afkomstig uit de EU, de overige 50% bestaat voor een groot deel uit cofinanciering van provincies en waterschappen. Het nieuwe stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer gaat 1 januari 2016 van start. Nieuw aan POP3 in Nederland is dat de financiële middelen alleen beschikbaar zijn voor de uitvoering van agrarisch natuur- en landschapsbeheer (ANLB) door agrarische collectieven.

De kaders voor het nieuwe stelsel ANLB krijgen vorm via de zogenaamde Provinciale Natuurbeheerplannen. De provincies bepalen dus in belangrijke mate voor welke vormen van natuur- en landschapsbeheer en in welke (deel)gebieden er financiering beschikbaar is. De provinciale natuurbeheerplannen zijn primair gericht op de financiering van beheermaatregelen ten behoeve van het behoud van natuur en biodiversiteit. Dit gebeurt op basis van de zogenaamde leefgebiedenbenadering, waarbij verschillende leefgebieden zijn gerelateerd aan specifieke beheerfuncties en beheeractiviteiten. Sommige van deze leefgebieden (bv. 'weidevogelland' en 'natte dooradering' - Watergang) en de bijbehorende beheeractiviteiten zijn ook te relateren aan maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer.

Tabel 2

Leefgebieden en belangrijkste doelstellingen (ANLB).

Leefgebied	Subcategorie	Gericht op...
A01 Agrarische Faunagebieden	Weidevogelgebied	Weidevogelbeheer (specifiek Grutto)
	Akkerfaunagebied	Broedende / doortrekkende / overwinterende akkervogels
	Ganzenfourageergebied	Beheerssubsidie i.v.m. gewasschade door ganzen
	Insectenrijke graslanden	Insectenrijke graslanden
	Fourageerrand Bever	Fourageerrand Bever
A02 Agrarische Floragebieden	Botanisch waardevol grasland	Bestaande kruidenrijke graslanden behouden of graslanden met een natuurpotentie helpen ontwikkelen
	Botanisch waardevol akkerland	Herstel en (botanisch) beheer kruidenrijke akkers
A11 Open Grasland	Weidevogelgrasland in open landschap	Natte- kruidenrijke graslanden die goede omstandigheden bieden in de vestigingsfase, tijdens de broedfase en tijdens de opgroeifase van de kuikens
	Weidevogelland met riet of opgaande begroeiing	Het beheertype is vergelijkbaar met beheertype A11.01. Naast structuren en kruidenrijk grasland, kunnen ook bouwlandpercelen, riet en/of opgaande landschapselementen in zekere mate aanwezig zijn. Daarnaast is een natuurlijke fluctuatie van het waterpeil in de oevers en waterpartijen van belang.
	Open grasland voor overwinterende vogels	Dit beheertype bestaat uit open, kort en voedselrijk grasland welke dient als foerageergebied voor ganzen, zwanen en eenden
A12 Open akkerland	Open akkerland voor broedende akkervogels	Maatregelen kunnen worden onderverdeeld in maatregelen ten behoeve van het verbeteren van de voedselsituatie en maatregelen ten behoeve van een veilige broed- en opgroeiplaats
	Open akkerland voor overwinterende akkervogels	Een voldoende beschikbaarheid van foerageerhabitat, zoals wintervoedselveldjes en (graan)stoppels, levert een positieve bijdrage aan de winteroverleving en dus de populatieaantallen van akkervogels
	Akkerland met hamsters	Hamsterbeheer is gericht op de hamster die voorkomt in een beperkt deel van het heuvelland van Zuid-Limburg ten zuiden van Roermond.
A13 Droge dooradering	Bomenrij en singel	Beheer is gericht op het in stand houden van deze elementen en daarmee op het creëren en behouden van voortplantingshabitat en rust, schuil- en foerageerplekken voor soorten die in belangrijke mate deze elementen benutten als leefgebied
	Struweel en ruigte	Onder dit beheertype worden knip- en scheerheggen, hagen, struweel, perceelranden, overhoekjes en ruige bermen verstaan
A14 Natte dooradering	Watergang	Onder dit beheertype verstaan we lijnvormige watergangen, zoals sloten, beken, kreken, wijken en weteringen met aangrenzende riet- en oevervegetaties. Agrarisch natuur- en landschapsbeheer kan een belangrijke bijdrage leveren aan versterking van de biodiversiteit in deze wateren.
	Poel	Onder dit beheertype verstaan we vooral poelen
W01 Waterbeheer- gebied		Onder waterbeheergebied worden alle beheergebieden van de waterschappen verstaan die in het landelijk gebied liggen en waar blauwe diensten uit de Catalogus Groen Blauwe Diensten kunnen worden ingezet. Deze diensten dragen bij aan het halen van de waterkwaliteits- en -kwantiteitsdoelstellingen, zoals die voor klimaatadaptatie, de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de Nitraatrichtlijn gelden.

Bron: <http://www.portaalnatuurenlanschap.nl/themas/overzicht-typen-natuur-en-landschap/>.

Op het moment van analyse (oktober/november 2015) waren de gebiedsoffertes/beheerplannen van deze collectieven nog niet openbaar beschikbaar en valt dan ook nog niet precies te zeggen op welke beheermaatregelen er uiteindelijk wordt ingezet en in hoeverre daarin ook sprake zal zijn van (agrarisch) waterbeheermaatregelen. Omdat het zwaartepunt van het ANLB in de eerste plaats ligt op het versterken van natuur- en biodiversiteit, het specifieke budget voor hydrologisch agrarische maatregelen nog relatief bescheiden is én de provinciale waterparagrafen nog niet altijd zijn uitgewerkt, zal naar verwachting ook slechts een bescheiden deel van het nieuwe ANLB betrekking hebben op agrarisch waterbeheer.

Wel is de verwachting dat provincies en waterschappen de komende jaren de waterparagrafen en de waterdoelen verder uit zullen werken en aan zullen scherpen. Een aantal provincies heeft dit ook expliciet benoemd als ambitie in de natuurbeheerplannen. Op de langere termijn (na 2020) leeft ook het idee (o.a. binnen de EU) om de doelen ten aanzien van Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer verder te verbreden richting water, bodem en klimaatdoelstellingen.

Figuur 1 Indeling agrarische collectieven voor ANLB (bron: Portaalnatuurenlandschap.nl, 2015).

2.3.4 POP3 - Overig

Naast de financiering gericht op de uitvoering van het ANLB biedt POP3 ook de mogelijkheid van financiering van overige vormen van plattelandsontwikkeling. Iedere EU-lidstaat heeft de gelegenheid gehad om een eigen landelijk plattelandsontwikkelingsplan op te stellen (voor NL, zie EZ, 2014). Nederland heeft daarbij gekozen voor een verdeling op basis van onderstaande thema's.

Tabel 3

Financiële verdeling van de POP3 middelen in *miljoen euro per jaar*.

Thema	EU	Nationaal	Totaal
Versterken van innovatie, verduurzaming en concurrentiekracht	20,1	25,2	45,3
Jonge boeren	2,6	2,6	5,2
Natuur en Landschap (ANLB)	43,2	43,2	86,4
Verbetering van de waterkwaliteit	12,6	12,6	25,2
<i>Wv. Beheersvergoedingen voor waterdiensten (blauwe diensten)</i>	2,1	2,1	4,3
<i>Wv. Niet-productieve investeringen voor waterkwaliteit</i>	9,1	9,1	18,2
<i>Wv. Verbeteringen van waterkwaliteit door innovatie</i>	1,3	1,3	2,7
LEADER	5,8	5,8	11,6
Technische assistentie	3,2	3,2	6,4
Totaal	87,4	92,6	180,1

Bron: Kamerbrief EZ 2 april 2014 over invulling POP 2014–2020.

Met name via de thema's 'Versterken van innovatie, verduurzaming en concurrentiekracht' en 'verbetering van de waterkwaliteit' liggen er in principe ook kansen om vanuit POP3 te investeren in agrarisch waterbeheer. Zo biedt het thema 'Innovatie' bijvoorbeeld kansen voor de financiering van kennisoverdracht en het stimuleren en toepassen van innovatieve technieken².

Specifiek voor de maatregelen ten aanzien van de 'verbetering van de waterkwaliteit' is er landelijk in totaal ongeveer 25 miljoen per jaar beschikbaar (50% EU/50% provincies & waterschappen). Dit is inclusief de beheersvergoedingen voor waterdiensten (zie ook 2.3.3).

Welke concrete maatregelen uiteindelijk in aanmerking komen voor financiering, hangt af van de provinciale uitwerkingen van de plattelandsontwikkelingsprogramma's. Voor dit onderdeel van POP3 is een standaard landelijke subsidieverordening overeengekomen die als leidraad dient voor provincies. In principe biedt de landelijke verordening de nodige ruimte om uiteenlopende maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer te financieren. Provincies kunnen echter gemotiveerd afwijken van de landelijke verordening, wat ook regelmatig gebeurt.

Op basis van de definitieve provinciale uitwerkingen wordt bepaald voor welke maatregelen binnen iedere provincie daadwerkelijk POP3-financiering beschikbaar komt. De provinciale uitwerkingen worden door het regiebureau POP getoetst aan de landelijke subsidieverordening van EZ uit 2014.

Op het moment van analyse (november 2015) zijn de meeste provinciale verordeningen voor de financiering van deze onderdelen van POP3 nog niet volledig uitgewerkt/opengesteld en is nog grotendeels onbekend in hoeverre er vanuit POP3 ook daadwerkelijk in maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer geïnvesteerd kan worden.

De provincie Noord-Brabant was de eerste die de POP3-regeling eind 2015 (deels) had opengesteld. De specifieke openstellingen binnen de eerste tranche waren:

1. *Kennisoverdracht aan groepen van landbouwondernemers voor verbetering van de waterkwaliteit.*
2. *Investeringen op het landbouwbedrijf voor het initiëren van innovaties voor precisiebemesting.*
3. *Samenwerking voor innovaties voor het openstellen en exploiteren van een testfaciliteit voor nieuwe producten, technologie en diensten.*

² M01 (door overdracht van kennis worden ondernemers in de landbouw in staat gesteld en gestimuleerd om innovaties beter toe te passen), M04 (toepassen van innovatieve technieken zoals precisiebemesting, 40% subsidie) en M10 (EZ, 2014).

De verwachting is dat hier in de meeste andere provincies begin 2016 ook meer duidelijkheid over zal komen. De inschatting van onder andere het regiebureau POP/Kadaster is dat de subsidieregeling, net als in Noord-Brabant, vooral ingezet zal (kunnen) worden voor de financiering van specifieke (technische) maatregelen en zich minder goed leent voor de ondersteuning van gebiedsprocessen. In Gelderland zal wel een aantal projecten met een gebiedskarakter ingediend gaan worden onder de maatregelen 'samenwerking t.b.v. innovatie'. Echter, deze projecten gaan alleen over het proces. Voor de investeringen moeten afzonderlijke aanvragen ingediend gaan worden.

Een ander probleem dat zich voordoet, is dat het niet eenvoudig is om provincie-overstijgende thematische dan wel sectorale projecten in te dienen. In theorie zou dit moeten kunnen, echter dit vergt afstemming tussen de provincies over de inzet van middelen en de openstelling van maatregelen en dit blijkt in de praktijk vaak niet haalbaar. Hierdoor moet de aanvrager in meerdere provincies hetzelfde voorstel indienen met het risico dat het in de ene provincie wel gehonoreerd wordt en in de andere provincie niet.

De belangrijkste bevindingen uit deze paragraaf zijn kort samengevat in onderstaande tabel.

Tabel 4

Overzicht mogelijkheden financiering agrarisch waterbeheer via POP3/GLB.

	Vergroening 1 ^e pijler	POP3 (bedragen bestaan uit ongeveer 50% cofinanciering EU)				
		Innovatie, verduurzaming en concurrentiekracht	Natuur en Landschapsbeheer	Verbetering van de waterkwaliteit		
			Agrarisch Natuurbeheer (ANLB)			
€ - Beschikbare budgetten	30% van 700miljoen directe inkomenssteun/ jaar (100% EU)	45,3 miljoen (wv. 20,1 EU cofinanciering)	60 miljoen / jaar	4,3 miljoen / jaar Beheervergoedingen voor waterdiensten	18,2 miljoen / jaar Niet-productieve investeringen waterkwaliteit	2,7 miljoen / jaar Verbetering waterkwaliteit door innovatie
Mogelijke Maatregelen t.b.v. waterbeheer	Mogelijke invulling EFA: -akkerrandenpakket -Onbeheerde randen -N-bindende gewassen -Vanggewassen	-Kennisoverdracht (2,2 miljoen) -Investerings voor innovaties (9,6 miljoen) -Investerings in landbouwstructuur (15,8 miljoen) -Samenwerking (3,8 miljoen)	Maatregelen zoals benoemd in de provinciale natuurbeheerplannen.	Maatregelen zoals benoemd in de waterparagraaf van de Provinciale Natuurbeheerplannen	Bv. maatregelen zoals kennisoverdracht aan (groepen van) agrarische ondernemers op het gebied van waterkwaliteit.	Bv. maatregelen zoals innovatieve technieken t.b.v. emissiereducties.
Invulling / Svz eind 2015	Betreft ongeveer 15.000 boeren en 33.500 ha. EFA. 80% EFA-plichtige boeren vult in met vanggewassen	Openstelling regeling via provinciale verordeningen. Eind 2015 alleen N-B verordening opengesteld.	Nieuwe stelsel ANLB gaat in op 1 januari 2016. (39) Collectieven hebben gebiedsoffertes uitgebracht en beheerplannen gemaakt. Ruim 11.000 boeren / (12% agrariërs) aangesloten bij collectieven	Openstelling regeling via provinciale verordeningen. Eind 2015 alleen N-B verordening opengesteld.	Openstelling regeling via provinciale verordeningen. Eind 2015 alleen N-B verordening opengesteld.	
Kansen	Veel budget. De juiste (EFA) maatregel op de juiste plek biedt kansen voor waterkwaliteit	Kansen voor investeringen in kennisoverdracht / innovatie.	Koppeling mogelijk met maatregelen natuur en biodiversiteit (Met name 'Leefgebied Natte dooradering')	Waterparagraaf biedt kansen voor vergoeding specifieke maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer	Specifieke kansen voor financiering agrarisch waterbeheer. Cofinanciering waterschappen / provincies	Specifieke kansen voor financiering agrarisch waterbeheer. Cofinanciering waterschappen / provincies
Aandachtspunten / Knelpunten	Geen sturing op maatregelen. EFA gebieden en maatregelen niet specifiek gekoppeld aan wateropgave. Beperkte meerwaarde vanggewassen.	(Meeste) provinciale verordeningen nog niet opengesteld. Niet specifiek water. Maatregelen / subsidie-mogelijkheden verschillen per provincie. Ingewikkelde (tendering)procedures	Zwaartepunt ligt bij maatregelen natuur / biodiversiteit. Wateropgave is geen specifiek doel.	Waterparagraaf in 2015 vaak nog niet uitgewerkt. Onduidelijk in hoeverre met offertes collectieven zal worden ingespeeld op wateropgaven. Alleen beheer, geen inrichting.	(Meeste) provinciale verordeningen nog niet opengesteld. Ingewikkelde (tendering)procedures. Specifieke (water)maatregelen (geen processen).	(Meeste) provinciale verordeningen nog niet opengesteld. Ingewikkelde (tendering)procedures. Specifieke (water)maatregelen (geen processen).

3 Conclusies & Aanbevelingen

3.1 Conclusies

De centrale onderzoeksvraag voor dit project was:

Welke kritische succes- en faalfactoren zijn er voor een grootschaligere en structurele implementatie van maatregelen op het gebied van agrarisch waterbeheer?

Op basis van een quickscan van projectevaluaties, gesprekken met deskundigen uit het veld van agrarisch waterbeheer en een korte analyse van het POP3-/GLB-instrumentarium, hebben we geprobeerd deze vraag te beantwoorden. In deze paragraaf vatten we de belangrijkste conclusies kort samen. In de volgende paragraaf benoemen we puntsgewijs de belangrijkste aanbevelingen voor verschillende doelgroepen.

Meer dan water(beheer)

In de eerste plaats leidt deze verkenning tot de conclusie dat het bij agrarisch waterbeheer om veel meer gaat (of zou moeten gaan) dan alleen watervraagstukken. Voor het succes van agrarisch waterbeheer is het van belang dat het wordt benaderd als een integrale opgave waarin uiteenlopende partijen en belangen met elkaar verbonden worden. Behalve over water gaat agrarisch waterbeheer onder andere ook over duurzaam gebruik van de bodem, over natuur-inclusief boeren en, niet in de laatste plaats, over slim en maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Soms lijkt het accent bij de opgave van agrarisch waterbeheer nu nog (te)veel bij de water(kwaliteits)vraagstukken te liggen. Alhoewel waterkwaliteit ook van belang is voor het agrarisch bedrijf, blijft de verdere meerwaarde van agrarisch waterbeheer voor het agrarisch bedrijfssysteem nu vaak nog wat onderbelicht. Een brede(re) benadering van agrarisch waterbeheer als onderdeel van een duurzaam agrarisch productiesysteem is een voorwaarde om het draagvlak verder te vergroten.

Een gezamenlijke verantwoordelijkheid

Het feit dat het bij agrarisch waterbeheer gaat om een integrale opgave waarin meerdere partijen en belangen bij elkaar moeten (kunnen) komen, maakt ook dat agrarisch waterbeheer alleen een succes kan worden wanneer deze partijen daarbij samenwerken en samen kennis en informatie delen en ontwikkelen. Hoewel het succes van agrarisch waterbeheer uiteindelijk staat of valt met de implementatie van maatregelen door de agrarische sector, is deze daarbij nadrukkelijk niet alleen aan zet. Waterbeheerders kunnen helpen de opgaven specifiek in beeld te brengen, kennis hierover te delen en adviseren en meedenken over de opgaven op bedrijfsniveau.

(Provinciale) overheden kunnen helpen het financieel en juridisch instrumentarium zo goed mogelijk af te stemmen op de maatregelen agrarisch waterbeheer én op de belevingswereld van de agrarisch ondernemer. Kennisinstellingen kunnen helpen de kennis over de werking van het bodem- en watersysteem en over de impact van maatregelen te vergroten én te ontsluiten.

Adviseurs/voorlichters kunnen helpen om de interesse en animo voor meer toekomst- en omgevingsgericht ondernemen bij boeren én waterbeheerders te vergroten door aan te sluiten bij de intrinsieke motivatie van beide partijen. Meer dan over specifieke maatregelen gaat het bij agrarisch waterbeheer in feite om een proces van cocreatie waarin uiteenlopende partijen (mede)verantwoordelijkheid dragen en/of initiatief kunnen nemen. Voor dit proces van cocreatie is het van groot belang dat partijen de tijd en moeite nemen om met elkaar in gesprek te komen en zich te verdiepen in elkaars opgaven en overwegingen. Instrumenten zoals participatieve monitoring en studie-/bedrijfsbezoeken kunnen daarbij een belangrijke rol spelen. Vertrouwen tussen partijen is een voorwaarde voor dit proces, maar kan ook een resultante zijn. Daarmee is het een van de belangrijkste succesfactoren voor agrarisch waterbeheer.

Een meersporenbenadering

Agrarisch waterbeheer is in feite een verzamelnaam voor een breed palet aan projecten en maatregelen die er uiteindelijk toe bij moeten dragen dat agrarisch ondernemers meer 'waterbewust gaan boeren'. Binnen het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer wordt onder andere onderscheid gemaakt tussen projecten met een thematische insteek, projecten met een sectorale insteek en projecten met een gebiedsaanpak. De uitkomsten uit deze verkenning naar succes- en faalfactoren van agrarisch waterbeheer onderstrepen dat er niet één recept is om van agrarisch waterbeheer een succes te maken, maar dat er verschillende parallelle benaderingen mogelijk (en nodig) zijn.

Bij de gebiedsgerichte benadering is de urgentie van de wateropgave in een bepaald gebied het vertrekpunt. Waar deze urgentie hoog is, is het wenselijk om daar op een samenhangende wijze en met een brede groep belanghebbenden in een gebied mee aan de slag te gaan. De waterbeheerder is aan zet om aan te geven waar die prioritaire gebieden en opgaven zich bevinden. Omdat een dergelijke benadering vraagt om bewustwording en betrokkenheid van een groot aantal partijen, zal dit vaak het best uit de verf komen via gebiedsprocessen waarin veel tijd en energie wordt gestoken in het creëren van bewustwording, het opbouwen van vertrouwen en het uitwisselen van kennis, ideeën en ervaringen. Dit vraagt om capabele coördinatoren die het vertrouwen hebben van de verschillende belanghebbenden, een bottom-upbenadering en vaak ook een lange adem waarbij het proces voorop staat (boven een specifieke maatregel). Gezien de complexiteit van een dergelijke benadering ligt het voor de hand om te proberen hierin meerdere opgaven en belangen (en financieringsbronnen) te combineren.

Ook in een 'collectieve' benadering staat een meer procesmatige benadering met een groep stakeholders centraal. Het vertrekpunt is hier echter niet (noodzakelijkerwijs) een gebiedsopgave, maar in de eerste plaats de motivatie/energie bij (een groep van) ondernemers. Dit kan bijvoorbeeld een agrarisch collectief zijn dat affiniteit heeft met blauwe diensten, maar ook een studieclub van akkerbouwers die aan de slag wil met het verbeteren van de bodemstructuur. Koepelorganisaties als LTO/SKAN, maar ook intermediaire organisaties als CLM, Aequator of Louis Bolk zijn vaak goed in staat aan te geven waar deze collectieve energie voor agrarisch waterbeheer aanwezig is en hoe daar optimaal op ingespeeld kan worden. Uitgaande van de intrinsieke belangstelling/motivatie van de betrokkenen, kan het accent hierin bijvoorbeeld liggen op het delen van kennis en ervaringen en het organiseren van duurzame financieringsconstructies. Met een dergelijke benadering kan bijvoorbeeld goed worden ingespeeld op de maatregelen in de waterparagraaf van het ANLB.

Bij een *thematische benadering* staan een of meerdere maatregelen rondom een specifiek thema centraal. Denk bijvoorbeeld aan het terugbrengen van erfafspoeling. Het thema van erfafspoeling kan worden geagendeerd in bepaalde sectoren (zie ook volgende punt), maar leent zich ook goed voor een benadering via de keten. Door bijvoorbeeld aannemers voor te lichten en in te schakelen, kan bij bouw of verbouw op het erf in één moeite door de afspoeling worden meegenomen. Omdat het hierbij vaak gaat om concrete en/of innovatieve maatregelen die vooraf kunnen worden benoemd, lijkt deze benadering relatief goed aan te sluiten op het financieel instrumentarium van POP3.

Bij een *sectorale benadering* staat een specifieke opgave in een bepaalde sector centraal. Denk bijvoorbeeld aan het terugdringen van het gebruik van bepaalde stoffen of technieken in de fruit- of bollenteelt. Waterbeheerders kunnen helpen om de impact van het gebruik van deze technieken en/of middelen zo concreet mogelijk/inzichtelijk te maken om vervolgens samen met de sectorpartijen op zoek te gaan naar mogelijke oplossingen. Dit kan bijvoorbeeld door in te zetten op technische innovaties (bv. in samenwerking met loonwerkers), maar ook door (samenwerkings)overeenkomsten/contracten te sluiten en goed gedrag te belonen. Het financieel instrumentarium van POP3 kan hiervoor mogelijk worden aangesproken, maar ook goede voorlichting (bv. via studieclubs) en sociale druk en controle spelen hierbij zeker een rol.

POP3/GLB

Het instrumentarium van POP3/GLB biedt kansen voor de financiering en daarmee de opschaling van het agrarisch waterbeheer in Nederland, maar is mogelijk niet die succesfactor waarvoor het door sommigen wordt aangezien.

De mogelijkheden om via de verplichte vergroening van de eerste pijler van het Gemeenschappelijk landbouwbeleid bij te dragen aan agrarisch waterbeheer lijken vooralsnog beperkt. Binnen het nieuwe stelsel Agrarisch natuur & landschapsbeheer is er ook meer ruimte voor de verbinding met waterdoelen en liggen er in principe wel kansen om het beheer van waterdiensten te vergoeden. Omdat het zwaartepunt van het ANLB in de eerste plaats ligt op het versterken van natuur- en biodiversiteit, het specifieke budget voor hydrologisch agrarische maatregelen nog relatief bescheiden is én de provinciale waterparagrafen nog niet altijd zijn uitgewerkt, zal naar verwachting slechts een bescheiden deel van het nieuwe ANLB betrekking hebben op agrarisch waterbeheer.

Het overige deel van POP3 biedt de meeste ruimte voor de financiering van agrarisch waterbeheer, met name via de (investerings)thema's van 'Versterken van innovatie, verduurzaming en concurrentiekracht' en 'Verbetering van de waterkwaliteit'. Of deze ruimte ook daadwerkelijk zal worden benut, hangt voor een groot deel af van de provinciale uitwerkingen van de subsidieverordeningen. Hierover wordt in de loop van 2016 meer duidelijkheid verwacht. Een provincie als Noord-Brabant heeft de regeling eind 2015 in ieder geval opengesteld voor aanvragen op het gebied van 'Kennisoverdracht aan groepen van landbouwondernemers voor verbetering van de waterkwaliteit'. Naar het zich laat aanzien, zal er per provincie vaak gekozen worden voor een andere uitwerking van POP3, op basis van verschillende maatregelen en selectiecriteria. Dit vergroot de complexiteit van de regeling en verkleint de kansen voor provincie-overstijgende initiatieven.

Een kanttekening is dat het POP3-instrumentarium door veel respondenten als weinig uitnodigend wordt ervaren. Dit geldt zeker voor de partijen uit de agrarische sector die in principe de belangrijkste (beoogde) aanvrager zijn. Een veelgehoord commentaar is dat het POP3-instrumentarium slecht aansluit op de belevingswereld en de (ondernemende) aard van agrarisch ondernemers. Een andere kanttekening is dat de POP3-financiering via een tendersysteem met specifieke openstellingen waarschijnlijk vooral inzetbaar is voor specifieke, afgebakende maatregelen, hoofdzakelijk gericht op (het versterken van) de waterkwaliteit. Daarbij lijkt het vooralsnog minder geschikt voor de ondersteuning van meer integrale (gebieds)processen van cocreatie waarbij uiteenlopende partijen gezamenlijk leren, experimenteren en kennis delen en ontwikkelen. Voor de ondersteuning van dergelijke processen zal waarschijnlijk vooral ook de verbinding moeten worden gemaakt met andere programma's en bronnen van financiering.

3.2 Aanbevelingen

Aanbeveling	Mogelijke bijdrage van...						
	Agrarisch ondernemers	Waterbeheerders	Provincies	Rijksoverheid	Ketenpartijen	Voorlichters / adviseurs	Kennisinstellingen
Benader agrarisch waterbeheer als een integrale opgave waarmee verschillende doelstellingen en belangen gediend moeten/kunnen worden.	x	x	x	x	x	x	x
Maak de verschillende belangen en percepties ten aanzien van agrarisch waterbeheer expliciet door hierover (tijdig) en open met elkaar in gesprek te gaan.	x	x	x	x	x	x	x
Zet in op vertrouwen tussen partijen als belangrijkste succesfactor voor agrarisch waterbeheer.	x	x	x	x	x	x	x
Ontwikkel gevoel en inzicht in de (potentiële) meerwaarde van maatregelen agrarisch waterbeheer voor de agrarische bedrijfsvoering.	x	x	x	X	x	x	x
Maak nog beter inzichtelijk welke wateropgaven waar precies spelen en hoe deze zich verhouden tot de (actuele) agrarische activiteiten en de natuurlijke/ achtergrondbelasting.		x					x
Vergroot de bewustwording en de kennis over de werking van het bodem- en watersysteem als geheel.	x	x	x	X	x	x	x
Benut de bodem als 'katalysator' voor agrarisch waterbeheer.	x	x	x	X		x	x
Verbeter en vergroot de 'harde kennis' over de impact van maatregelen agrarisch waterbeheer.	x	x	X	X		x	X
Heb oog voor de (zachte) subjectieve ervaring/beleving van agrarisch waterbeheer.	x	x	X			x	X
Schakel de keten/netwerken in voor het opschalen van maatregelen agrarisch waterbeheer.	x	x			x	x	
Zet in op een meersporenbenadering voor agrarisch waterbeheer.	x	x	X	x			
Zet in op eenvoudig, duidelijk financieel en juridisch instrumentarium ten aanzien van agrarisch waterbeheer dat aansluit bij de praktijk en belevingswereld van de ondernemer.		x	X	x			
Kies veel mogelijk voor een eenvormige uitwerking van de POP3-regeling in de verschillende provincies (op basis van een landelijke modelverordening) om ook provincie-overstijgende initiatieven te stimuleren.			x	x			

Literatuur

Bakel, J. van, Bardoel, B., Boland, D., Entzinger, N., Menger, I., Rens, C. van (2013). Water vasthouden aan de bron. Praktijkonderzoek om wateroverlast te verminderen door bovenstrooms water vast te houden. Eindrapport.

Deltaplan Agrarisch Waterbeheer (2013). Notitie.

Dijk, W. van (2015). De psychologie van het Nederlandse agrarisch natuurbeheer. Vakblad Natuur, Bos, Landschap. Themanr. agrarisch natuurbeheer.

Dijk, W. F.A. (2014). The ecology and psychology of agri-environmental schemes. Thesis submitted in fulfillment of the requirements for the degree of doctor at Wageningen University.

Doorn, A., Vullings, W., Breman, B., Elbersen, B., Korevaar, H., Meijer, M., Naeff, H., Noij, G-J., Kuhlman, T., Polman, N. (2014). Nationale invulling vergroening GLB vanuit het perspectief van biodiversiteit. Alterra Wageningen UR. Alterra-rapport 2478. ISSN 1566-7197.

Edelenbos, J. en E.H. Klijn (2007). Trust in complex decision-making networks a theoretical and empirical exploration. *Administration & Society* 39 (1), 25 – 50.

Eekeren, N., Bestman, M. (2015). Toename bedrijfsrisico... leer anders te denken. Onderzoek en beleid.

Eekeren, N. van, Deru, J., Gerdes, S. (2015). Bufferboeren. Productieve maatregelen voor meer droogtetolerantie. Duurzame klimaatoplossingen voor landbouw en water. Louis Bolk instituut, WUR-Livestock Research en ZLTO.

Eekeren, N., Verwer, F., Verkerk, M. en E. Broers (2012). Bufferboeren: agrariërs en waterbeheerders gezamenlijk aan de slag. H2O/4 – 2012.

EZ (2014). Plattelandsontwikkelingsprogramma voor Nederland 2014-2020 (POP3) (2014). Beheerautoriteit Ministerie van Economische Zaken, Directoraat-Generaal Agro Versie 1.2 Datum van laatste wijziging 18/12/2014

EZ (2014). Kamerbrief over invulling POP 2014 - 2020). 2 april 2014.

Gaalen, F. van, Tiktak, A., Franken, R. (2015). *Waterkwaliteit nu en in de toekomst. Eindrapportage ex ante evaluatie van de Nederlandse plannen voor de Kaderrichtlijn Water*, Den Haag: PBL.

Holster, H., Opheusden, M. van, Gerritsen, A., Kieft, H., Kros, H., Plomp, M., Verhoeven, F., Vries, W. de (2014). Kringlooplandbouw in Noord-Nederland. Van Marge naar mainstream. Wageningen UR.

Kuindersma, W., Breman, B.C. (2014). Leren van landbouw op peil : evaluatie van een experiment met zelfsturing in het waterbeheer *Wageningen: Alterra Wageningen UR, (Alterra-rapport 2512) - p. 41.*

Koole Communicatie (2012). Water is het echte belang. Procesevaluatie interactieve aanpak project Salland Waterproof. i.o. Waterschap Groot Salland.

Linderhof, V., Koeijer, T. de, Ham, A. v.d. (2014). Deltaplan Agrarisch Waterbeheer: handreiking gebiedsproces, checklist en wateractieplan.

-
- LTO Nederland (2015). Boeren werken met de waterschappen aan winst met water. 30 projecten uit het Deltaplan Agrarisch Waterbeheer. Deltaplan Agrarisch Waterbeheer.
- LTO Noord (2014). Uitvoeringsplan Landbouwsector voor Zoetwatervoorziening Oost-Nederland (ZON). Uitgebracht door: Aequator Groen & Ruimte bv.
- Noij, I.G.A.M., M. Heinen and P. Groenendijk, 2012. Effectiveness of non-fertilized buffer strips in the Netherlands. Final report of a combined field, model and cost-effectiveness study. Alterra-report 2290, Wageningen.
- Nutriëntenmaatwerk in de polder (2013). Naar een effectief regionaal nutriëntenbeleid. Eindadvies Nutriëntenproject Rijn-West. Europese Kaderrichtlijn Water. Deelstroomgebied Rijn-West.
- OECD (2014). Water Governance in the Netherlands. Fit for the Future? OECD Studies on Water, OECD Publishing. ISBN 978-92-64-10263 (PDF).
- Projectgroep Groenblauwe Diensten (2014). Pilot Groenblauwe diensten Groningen. Eindevaluatie.
- Projectgroep KRW nutriënten veenweiden (2012). Nutriëntenmaatwerk in de polder. Eindadvies nutriënten Rijn-West. Deelrapport 2a KRW nutriënten veenweiden.
- Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (2015). Ruimte voor de regio in Europees Beleid.
- STOWA (2015). Schiet de boer de waterbeheerder te hulp? Nieuwsbrief 61, najaar 2015.
- Verklaring van Amersfoort (2015). Voldoende en Schoon Water, nu en in de toekomst.
www.waterkwaliteitsportaal.nl

Bijlage 1 Quickscan

Tabel 5

Quickscan projectrapportages / procesevaluaties agrarisch waterbeheer.

Projectrapportages	Meer informatie
Landbouw op Peil	http://landbouwoppeil.nl/
Salland Waterproof	http://www.salland.ltonoord.nl/content/salland-waterproof
Groen Blauwe diensten Groningen	https://www.noorderzijlvest.nl/publish/pages/6745/eindevaluatie_pilot_groen_blauwe_diensten.pdf
Water vasthouden aan de Bron	http://www.brabantsedelta.nl/binaries/content/assets/wsbd---website/algemeen/werkinuitvoering/overig/water_vasthouden_aan_de_bron_e_inrapport_def.pdf
DAW pilots	http://agrarischwaterbeheer.nl/
Nutriëntenmaatwerk in de polder	http://www.veenweiden.nl/wp-content/uploads/2013/12/nutriëntenrapport_deel_2a_veenweiden.pdf
Landbouw centraal	http://multifunctionelelandbouw.net/thema/landbouw-centraal-gebiedspilots
KRW-pilot Praktische bedrijfsinnovaties	http://www.clm.nl/uploads/pdf/PDF_oude_site_niet_in_lijst/rapportage_KRW_overall.pdf
Verkavelen voor de toekomst (Reusel-de Mierden)	http://www.brabantsekempem.eu/nl/organisation/verkavelen-voor-toekomst-reusel-de-mierden
Bufferboeren	http://www.louisbolk.org/nl/landbouw/bodembeheer/droogtegevoelige-grond-aangepakt-door-bufferboeren
Boeren in het Vechtdal	http://www.boereninhetvechtdal.nl/
Levendige Boerensloot	http://www.deutrechtsevenen.nl/project-een-levendige-boerensloot/
Sturen met Water	http://www.veenweiden.nl/sturen-met-water/

Bijlage 2 Gesprekspartners

Tabel 6

Respondenten.

Organisatie	Contactpersoon
Aequator Groen en Ruimte	Marco Arts
Rijkswaterstaat. Water, Verkeer en Leefomgeving / DAW	Servaas Damen
LTO Noord / Kadaster	Bouwe Bakker
Kadaster / DAW	Geert de Groot
Ministerie van EZ	Siep Groen
LTO Noord	Hille Kraak
LTO Noord	Kees van Rooijen
ZLTO Projecten	Johan Elshof
LTO Noord Projecten	Harrie Vreman
Alterra Wageningen UR	Gilbert Maas
Alterra Wageningen UR	Jeroen Veraart
Kadaster	Carlo Vromans
Kadaster	Willem Jan Sanders
Regiebureau POP	Alfred IJlst
Alterra Wageningen UR (POP3/GLB)	Anne van Doorn
Alterra Wageningen UR (ANLB)	Wim van Nieuwenhuizen

Bijlage 3 Interviewprotocol

Achtergrond / Aanleiding

In toenemende mate zetten overheidspartijen (EZ / I&M / Waterschappen / Gemeenten / Provincies) in op het vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid van burgers en bedrijven bij hun eigen leefomgeving. Dit geldt ook voor het waterbeheer. Burgers en ondernemers kunnen (en moeten) in de toekomst een grote rol spelen bij opgaven op het gebied van waterkwaliteit, waterkwantiteit en biodiversiteit. Een cruciale rol is daarbij weggelegd voor de agrarische sector. Het is van belang dat boeren waterbewust gaan boeren, waarbij duurzame maatregelen op het gebied van waterkwaliteit, waterbeschikbaarheid en (bodem)biodiversiteit integraal onderdeel worden van het bedrijfssysteem. In de praktijk is dit echter nog geen vanzelfsprekendheid. Hoewel er uiteenlopende goede voorbeelden zijn van pilots en projecten waarin er sprake is van een of andere vorm van agrarisch waterbeheer, blijft de deelname hieraan vooralsnog vaak beperkt tot een kleine voorhoede. De verschillende overheden hebben belang bij een structurele en breed gedragen implementatie van maatregelen die een bijdrage kunnen leveren aan de diverse water(en natuur-/milieu-)opgaven. Technisch goede maatregelen zijn daarvoor niet voldoende. Minstens zo belangrijk is dat de verschillende betrokken partijen zelf ook overtuigd zijn van de opgaves en de meerwaarde van de maatregelen én dat zij ook intrinsiek gemotiveerd zijn om daar, samen met andere belanghebbenden, aan te werken.

De doelstelling van dit project is om meer grip te krijgen op kritische succes- en faalfactoren m.b.t. de (structurele) implementatie van waterbewuste maatregelen (blauwe diensten) in de agrarische bedrijfsvoering.

Aan de hand van gesprekken/interviews met een aantal sleutelfiguren uit de sector zoomen we specifiek in op de motivaties, strategieën en besluitvormingsprocessen van agrarisch ondernemers.

Vragen

Inleiding

- Kunt u zichzelf kort introduceren? Wie bent u, wat is uw achtergrond?
- Op welke manier betrokken bij agrarisch waterbeheer?
- Welke projecten? Wat was / is de belangrijkste doelstelling van die projecten?

Maatregelen

- Welk type maatregelen zijn het meest voorkomend / belangrijkste in de projecten?
- Wat zijn (in uw ervaring) de meest populaire maatregelen onder boeren als het gaat om Agrarisch Waterbeheer?
- Valt daarbij onderscheid te maken naar regio, sector, type boer, type project / etc.?
- Waarom zijn juist deze maatregelen (volgens jullie) populair? / Wat maakt dat boeren die maatregelen graag implementeren?
- Op welke schaal (perceel, bedrijf, meerdere bedrijven) zijn / worden deze maatregelen geïmplementeerd?
- Wat krijgen boeren in ruil voor hun deelname (tegenprestatie)?

Motieven / drijfveren?

- Is de deelname van boeren afhankelijk van specifieke randvoorwaarden / condities (uit het project / de pilot)?
Zo ja, wat gebeurt er na afloop van een project / pilot?
- Wat zijn de minst populaire maatregelen? Waar ligt dat aan?
- Wat zijn (volgens u?) belangrijke drijfveren / motieven voor boeren om maatregelen toe te passen / in te voeren?
- Welke prikkels ervaren boeren om maatregelen te nemen?

-
- Welke prikkels werken goed?
 - En welke prikkels werken niet goed?
 - In hoeverre is het veelal een rationele / zakelijke afweging?
 - In hoeverre speelt sociale druk een rol?
 - In hoeverre zijn boeren zelf (zelfstandig / onafhankelijk) in staat om de maatregelen in te voeren / toe te passen / uit te voeren? Ook op structurele basis, dus ook na beëindiging van de pilot of project?
 - In hoeverre speelt begrip imago (zelfidentiteit) een rol (zijn waterbeheermaatregelen onderdeel van de identiteit als 'goede boer'?)

Impact

- Wat kunt u zeggen over de impact / het effect van maatregelen agrarisch waterbeheer?
- Wat is het voornaamste resultaat van de maatregelen?
- Hoe dragen de maatregelen bij aan de KRW-opgaven ?
- Wat is er voor nodig om het inzicht daarover te vergroten?
- In hoeverre beseffen agrarische ondernemers dat ze (kunnen) bijdragen aan KRW-opgaven?
- In welk opzicht hebben de maatregelen of de tegenprestaties effect op de bedrijfsvoering van de agrarisch ondernemers?

Ondersteuning

- Wat zijn volgens u belangrijke randvoorwaarden om boeren te verleiden/bewegen tot (duurzaam) agrarisch waterbeheer?
- Hoe verhouden de (kansen voor) maatregelen zich tot grotere wateropgave(n) - bv. t.a.v. KRW-waterkwaliteit?

Lessen / inzichten

- Wat zijn volgens u de grootste uitdagingen voor een breed gedragen implementatie van maatregelen agrarisch waterbeheer?
- Wat zijn volgens u de belangrijkste succesfactoren / faalfactoren voor een breed gedragen implementatie van maatregelen agrarisch waterbeheer?

Afsluiting

- Heeft u zelf nog vragen of een laatste opmerking ten aanzien van deze pilot?

Dank voor uw medewerking!

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2718
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2718
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

